

BÓKA LÁSZLÓ

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR LÍRA NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

Az 1919-es proletárforradalom bukása utáni válság a nemzeti lant, a líra húrjait szaggatta meg legjobban. A legteljesebb zengésű hang, Ady hangja annyira hiányzott, hogy nem tudták mással pótolni, mint önmagával: életben maradt kortársai belesápadtak Ady posthumus diadalútjába, úgy sorjáztak kötetei, úgy zengtek versei az Ady-matinék, Ady-estek dobogóin. De szorongva tudták az irodalom belső körében, hogy a holt költő nem veheti át az élő költők szerepét, s az élő költők nem tudták folytatni Ady útját. Babits — a legnagyobbra hivatott, tehát a leggyötrődőbb — egy korszak konfliktusát mondta el a Nyugat 1922. augusztus 1-i számában:

A líra meghal. Nagyon is merész
kezekkel téptük a kényes leány
hegedű-testét, vad-vad hangokig
csigázva, hogy ma már csak nyögni tud
s hörögni mint halódó . . .

(Régen elzengtek Sappho napjai)

A „milliók nyögését” nem tudta kimondani, nem vállalta, úgy látta, hogy a „bús élet a kettős csöndbe menekül”, s csak valami bizonytalan remény biztatta, nem szóra, csak várakozásra:

Légy sziget
s várj napot a mocsárból! Különös
gubók szülhetnek pillét. Mit tudod?
Az istenek halnak, az ember él.

(uo.)

Szorongása még a huszas évek végére sem oldódott fel. Egy — a líra jövődjével foglalkozó — angol tanulmánnyal kapcsolatban azt írja: „A Vers, a Poézis igazi teste és vehikuluma, napjainkban fölbomlási tüneteket mutat . . . Az a folyamat, amelyben a versírás megszűnt nagy, eleven, szociális művészet lenni, s mindegyik elvesztette régi fontosságát az emberiség lelkiéletében,

azonos avval a folyamattal, amelyben a Vers mindjobban különvált a Zenétől . . . Ennek a fejlődésnek pedig utolsó állomása a modern *szabadvers*, mely a Zenével már az utolsó kapcsolatot is felmondja.” (Babits Mihály Összegyűjtött Munkái III. 161—162. 1.)

A válságnak ez a szorongató közérzete a húszas—harmincas évek fordulóján feloldódott. Nem véletlenül akkor. A „kettes csönd”, a „sziget” illúzióját a társadalom tektonikus elmozdulása megsemmisítette — a fasizmus felvonulásának s a munkásmozgalom népfronttá szélesülő ellentámadásának kora ez —, s az irodalmi élet friss jelenségei azzal biztatnak, hogy a versírás ismét nagy, eleven, szociális művészetté válik, s versszerűtlen vers helyett fölzeng ismét a tömegeket mozgató, lépteiket ritmusba igazító, igazi vers.

A Nyugat, mely az irodalom egyetemes válságán belül a lírai költészet válságára rendkívül érzékenyen fölérzett, a fordulatot is nyomban regisztrálja. KOMLÓS ALADÁR a Nyugat 1932. március 1-i számában „A líra fordulóján” címen értekezik. Tanulmánya elsősoron a lírai költészet formai fordulatával foglalkozik, a formabontó, versszerűtlen szabadvers eltűnését s a formák korlátainak újbóli vállalását regisztrálja. „Igen, úgy látszik — írja —, korok fordulóján vagyunk: túl a naturalizmuson, amely szétpsziologizálta a verset, s a formákhoz való visszatérés előtt.” (Ny. XXV. 279.) De a fordulatot érdemben is megkísérli megmagyarázni: „Mikor az emberek a maguk élményein kívül semmit sem respektálnak a világon, elvetik az összes formákat is, melyek nem élményeikből látszanak eredni. Mikor újból tudomásul veszik a társadalmat: versben is csak annyit mondanak el élményeikből, amennyihez a társadalomtól engedélyt és megértést remélnék s oly formában, amelyeket elfogadnak, anélkül, hogy nagyon firtatnák eredetüket. Szubjektívizmusra hajló korok művészete exkluzív és formabontó; oly koroké, amelyek nem az egyént, hanem a társadalmat tekintik fontos valóságnak, általánosan érthető és formailag konzervatív. Szélsőségesen szubjektívista korból manapság — úgy látszik, társadalom- és formatisztelő korba hajlunk. Nem mintha ma minden író helyeselné a meglevő társadalmat. Szó sincs róla! De ma minden író törődik a társadalommal, érzi, hogy köze van hozzá.” (i. h. 278.)

KOMLÓS ALADÁR koncepciójával érdekesen csendül egybe a Nyugat ugyane számában BABITS MIHÁLY Illyés Gyula „Három öreg”-éről írott ismertetésének befejezése, mely már nemcsak a zárt formákhoz való visszatérésre, hanem a magyaros, népies verselés megújulására figyelmeztet. „A mi korunk — írja —, az Adyé, sokban kényszerű és szükséges reakció volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen. De régen rémlett már, formaúntság kódén s izmusok útvesztőin keresztül, a magyar és népi formák feltámasztása s korszerűvé tétele mint legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszükségesebb feladat . . . És ez több, mint formai feladat. A nép versével a nép lelkéből jön be valami az irodalomba: nagyobb egyszerűség, nagyobb

tisztaság, a „százados szelíd szegénység” szelleme.” (i. h. 283.) Hogy mit ért ezen, azt még egyértelműbben írja meg egy antológia előszavában (Új anthologia. Budapest 1932. Nyugat): „A szabadvers és a különböző izmusok harcai lezajlottak... Elnyomott, szinte tudatalatti, proletár hagyományrétegek föltárása van itt folyamatban, emlékek kivájása, mint eltemetett kincseké a gyermekkorból s a társadalomnak abból az áldott gyermekkorából, amelynek népelet a neve, még mindig megvetett és künnrekedt tömegek lelki áramainak bekapcsolása a magyar irodalom nagy áramkörébe. Ez forradalom, mint ahogy új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom, s mintahogy ennek az „új népiességnek” legigazabb képviselői valóságos forradalmárok, a Petőfi-féle típusból, hívó és szabad lelkek, a világitélet álmával szívükben s apokaliptikus csillagokkal látóhatárukon.” (6—9.).

Ennyiből még csak az nyilvánvaló, hogy a Nyugat belső körében is felismerték, hogy lírai költészetünk fordulóhoz érkezett, s jóllehet elsősorban ennek formai jeleire figyeltek föl, mégis tudomásul vették, hogy a líra hangváltása elválaszthatatlanul összefügg az individualizmus, szubjektívizmus csődjével s egy új kollektívizmus, a társadalmi felelősség, sőt forradalmi tendenciák jelentkezésével, ha a társadalmi felelősség, a forradalmiság jelentkezését meglehetősen korlátozottan értelmezik is — huszonhat évvel ezelőtt! (Notandum: nem tudom, hogy akik ma Babits Mihály nevét írják zászlajukra — József Attila fölé vagy egyenesen ellene emelve zászlót — emlékeznek-e erre is?) A pillanat történelmi pillanat volt, s ekkor úgy látszott, hogy a Nyugat épp oly otthona lesz egy új, forradalmi lírának, mint volt Ady harcai idején.

Mert a felismerést aktív lépés is követte.

A Nyugat 1933. november 16-i számának élén, Babits Mihály, Gellért Oszkár, Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár és Török Sophie aláírásával megjelent egy „Felhívás az ismeretlen magyar költőkhöz”, azokhoz, „akiknek még soha egyetlen költői alkotásuk sem került a nagy nyilvánosság elé”. Felszólították őket, hogy öt versüket s rövid életrajzukat küldjék be. A felhívás indokolása kettős. „Egy korszak széles tömegeinek a költészetéről való felfogását, a költészet rendeltetéséről és fölhasználásáról való hitét, szóval költői lelkületét nemcsak az ismert költők művei tárják föl. Rajtuk kívül jelentékeny azoknak a száma, akik a nép közt elvegyülve ismeretlenül, de nem kevesebb lelkesedéssel áldoznak a verselésnek, akik ellenállhatatlan lelki szükségből és legtöbbször csak sajátmaguknak írnak. A tömegekben élő érzéseket ők fejezik ki gyakran hívebben a nagy és hírneves költőknél, akiket úttörő egyéniségük könnyen magános utakra von.” Ez az első indok. A második már kilép az irodalom köréből: „Az ismeretlen magyar költő lelke sokkal kevésbé gyökerezik az irodalomban és formáiban, mint például a franciáé. Annál inkább gyökerezik a magyar életben, amelynek érzései, bajai és vágyai óhatatlanul belopóznak versébe, még akkor is, ha ez a vers

nem irodalmi remekmű, s néha tán jobban, mint akkor, ha remekmű. Ezért fordulunk Magyarország ismeretlen költőihöz, akik a költészetet nem hivatásuknak, de mégis lelkük kifejezésének érzik. Verseik között bizonyosan lesznek olyanok, melyek az irodalom szakértőjének is örömmel és meglepetéssel szolgálnak. De a cél, mely előttünk áll, nem tisztán irodalmi. Úgy hisszük, a versekből s a hozzájuk csatolt életrajzokból a magyar életnek és társadalomnak olyan lírai képe alakulhat ki, amely érdemessé teszi munkánkat” (Ny. XXVI. 435.).

Milyen megdöbbenő vallomás, milyen riadt kitérési kísérlet az égő elefántcsonttoronyból! A nagy és hírneves költők bevallják, hogy elszakadtak a néptől, hogy talán nem ők fejezik ki leghívebben a tömegekben élő érzéseket, hogy a magyar élet és társadalom lírai képe nem az ő költészetükből bomlik ki . . . Micsoda elszánás az, hogy a Nyugat nem tisztán irodalmi célból nyitja meg hasábjait, hogy érdemet keres olyan versben is, mely nem irodalmi remekmű, hanem társadalmi dokumentum! S e felhívás már nem Móricz Zsigmond kísérlete, hogy a Nyugatot közelebb vigye a társadalmi valósághoz, neve már ekkor lekerült Babits neve mellől a Nyugat címlapjáról. Babits neve áll az első helyen, s ott van a „homo aestheticus” Kosztolányié, az ezoterikus Török Sophieé! Ady halála óta nem lépett ekkorát a Nyugat a fejlődés irányába.

A nagyjelentőségű pillanat elmúlt. Nem a Nyugat lett a megújuló magyar líra otthona, s nem tudta összefogni azokat az új költői törekvéseket, melyeknek jelentőségére olyan érzékenyen felfigyelt, melyeknek befogadása felé megtette az első jelentős lépést. A pillanat jelentőségét nem feledtetheti, el, hogy csak egy pillanat volt, semmibefoszlását nem menti, hogy a Nyugat körül felburjánzó vagy felvirágzó új folyóiratok egyike sem tudta betölteni azt a feladatkört, melyet a Nyugatnak nem sikerült, hogy József Attila nemcsak a Nyugathól szorult ki, hanem a Szép Szóban sem lelt igazi otthonára, hogy a népi írók mozgalmának költői ellentétbe kerültek József Attilával, ahelyett, hogy felismerték volna József Attila példájában kezdeményük kiteljesedésének legnagyobb lehetőségét, s hogy közben felvirágzott a líra ellenforradalma. (Bocsánat a megbélyegző és brutális szóért, nem az enyém: Halász Gábor nevezte így az új artisztikum kialakulását.)

Ahogy Babits fölfigyelt 1932 táján a líra forradalmára, úgy regisztrálja HALÁSZ GÁBOR 1937-ben a líra ellenforradalmát. Nem leplezhető rokonszenvező mélabúval foglalja össze, mit hozott a húszas—harmincas évek fordulója: „A dús tenyészet helyébe tudatos aszkézissel az egyszerűséget, az érzések alakváltása helyébe az akarat őszinteségét ültette, az uralkodó esztétikum helyére a diktátor-erkölcsöt. Nyersebbre fogta a hangját, hogy jobban átütöközzék rajta a legfőbb új, amit hozott: a szociális együttérzés felzaklatott ösztöne. Hosszú idők után a költőnek megint célja volt a verssel, cél nem a versben magában, hanem a visszhangban, hatásban, tette való buzdításban.

Újnépinek vallotta magát származásán, formaihetén, tárgyválasztásán keresztül. Társaival nem a művészi cinkosság, hanem bajtársi közösség fűzte össze, tiszta szándék és fájdalmasan rokon élmények" (Ny. XXX. 294.).

HALÁSZ GÁBOR ezzel a nemzedékkel állítja szembe az újabb nemzedéket, kiket a tiszta poézis igénye fűt, „a lélek mélyéről ösztönösen felmerült szerepjátszás, a költői attitűdere vonatkoztatása sorsuk minden mozzanatának" (uo.). Bármilyen sok rokonszenv fűzi ezekhez a költőkhöz HALÁSZ GÁBORT — méltán, hiszen olyan tehetségek közöttük, mint Jékely Zoltán, Weöres Sándor. Devecseri Gábor, az akkor még idetartozónak látszó Radnóti Miklós, stb. —, a pompás jellemzés, melyet ad róluk, riasztóbb, mint minden kritika, melyet a marxizmus-leninizmus kritikája gyakorolt az eszteticizmus képviselői felett. Így jellemzi őket: „Úgy költők, ahogy az életélvezők magánemberek; kihasználva idegeik érzékenységét, túlfeszítve eszmélő képességüket, belefeledkezve a belső kavargásba, amit a legkisebb alkalom fel tud zaklatni bennük. Önmaguk ingyencei, mégcsak nem is a szóé vagy a kiformált szép érzéseké, mint az első nemzedék tagjai, hanem az első idegrándulások, kamaszos félelmek és váratlan röhögőkédv, futkározó érzékiség, fázós borzongás és főleg megmagyarázhatatlan bánat ízelői, ihletettséjükkel és sebeikkel egyszerre kérkedők, megalázottak, megbántottak és szentségfelmutatók. Apollo és Marsyas egy személyben mindegyik; legszívesebben elevenen megnyúzná magát, hogy minél tisztább — és eredményesebb — áldozatot hozzon a költészet oltárán. Szereti, ha gyötrődését látják, anélkül, hogy őszintétlen póz lenne panasz; a valóságból csinál szerepet... Mindent tudomásul vesznek, de csak befelé figyelnek; a visszhang a fontos, nem a behullott hang és nem a jelenteni, ábrázolni, izgatni akaró szó, csak a zengés. Magukra vannak utalva, elemi indulataikra, feltörő ösérzésekre, amiket — úgy érzik — senki sem élt át előttük ily ösztönösen és mégis önemésztő tudatosan, ily szívdobogva és groteszk hányivetiséggel, mint ők, a játékosok és mártírok, táncos kedvűek és a halál eljegyezettjei. A költészet fejlődésének vissza-visszatérő daykás, kerényis, reviczky szabadsapatai." A legkegyetlenebb az, amit összetartozásuk természetéről mond: „... csapatban járnak, és egyéniségüket nehezebb elkülöníteni, mint az előttük járó nemzedékéit. Azok közösségi jelszavaik ellenére egymástól merőben idegen és elütő lelkek, a húszévesek arca — nemesak fiatalságuk miatt — egybemosódóbb, alkati rokonság van köztük... Bárhol ütjük fel versgyűjteményüket, hatása rögtönös, zsongító, mint bizonyos parfümöké, kicsit egyforma is, de meg nem unható. Rossz költő nincs köztük, csak kisebb-nagyobb tehetség. Az elégia jobban sikerül nekik, mint a dal, a hosszabb költemény, mert alkalmas az érzelmi dialektikára, inkább, mint a rövid, a fuvolaszó jobban, mint a néha még alibi-szerűen felharsanó trombitahang. Nem lázadók, de nem is beletörődők; rosszul érzik magukat a világban, számkivetettek a társadalomban. De tudják, hogy a költő egyetlen méltó bosszúja: a szép vers" (Ny. XXX. 294—295.).

Konklúziójában benne a kritikus csalódása — ezt a nemzedéket ő nevelte, inkább, mint Babits! —, de benne a becsületes ítélet: „Új artisztikum felé halad a magyar költészet — írtam egyik régebbi tanulmányomban. Egyelőre félig igaz: újra az artisztikumhoz jutottunk. A költőt, aki megbotránkoztatni is tud majd újságával, még a jövő rejti” (i. h. 298.). Az igényben és az ítéletben egyaránt igaza van. Az csak a kortársi látás tragikus optikai csalódása, hogy azt a költőt, aki megbotránkoztatni is tud újságával, a jövőben keresi, jóllehet a költő már ott van, s visszhangtalan magányából elindult már a szárszói vasúti sínek felé, hogy átbukva rajtuk, felismerhetővé váljék.

Pedig mire József Attila eltűnik testi valóságában is a magyar líra fórumáról, HALÁSZ GÁBOR már Illyés Gyulát is a reviczky írók közé sorolhatja. „Az új Illyés” című cikkében, 1938-ban alig tud többet vagy mást mondani Illyésről, mint a líra ellenforradalmáiról. A hajdani harcoss Illyést nem leli többé, helyette az introvertált töprengőt ábrázolja, kiben a „küldetés magabiztos érzése, a forradalmi láz, a paraszti vakdüh” helyét az önmegfigyelés, a kétség foglalja el, ki lázadó s lázító emlékei ajkára tolultán így töpreng: „Mennyi benne az igazi, mennyi benne a tettetés . . . Mi játszódik le benne, amikor engedelmesen átadja magát sodruknak; áldozat-e csakugyan, vagy grandiózus szerepjátszó, aki századszor is szűz érzést tud kicsikarni magában; olyan ő, aki nem menekülhet, vagy aki nem akar menekülni?” (Ny. XXXI. 36.). HALÁSZ észreveszi, hogy Illyés világában is végbe ment az eltolódás a valóságról a belső valóságra: „A tételből motívum lett a többi, emberi motívumok szövevényében, ürügy a vallomásra . . . Azelőtt a kép merült fel először, és teremtette meg érzelmi kíséretét, most az érzés a döntő, s mint szomorú mélézásban a zongorán leütött akkordok hullanak belé a kedves régi képzetek” (i. h. 37.). Újat alig tud mondani Illyésről, ha csak azt nem, hogy vallásos hangjai vannak lírájának, s hogy megnyerte a formák kezelésének biztonságát: „Ahogyan szomorúságunkban zenét kívánunk, úgy menekül az illúziót vesztett költői lélek is az érzéki vígasztalókhöz, az önmagáért lüktető ritmushoz, mely értelmet, mondanivalót megelőzve annyira tud simulni egy-egy hangulathoz, az édes szavakhoz, melyek már hangzásukkal elszongítanak” — írja. „Érti Illyés a mimikrit is” — folytatja, s kimutatja, hogy tudva-tudatlan milyen mesterien tudja visszhangozni Szabó Lőrinc vagy Kosztolányi Dezső hangját, s megállapítja: „a régi, hanyag verselő szinte tobzódik a formaváltásban” (i. h. 40.). Minderre keres s nagynehezen talál mentséget s magyarázatot, de végül is kénytelen kimondani, hogy Illyés is besorol a nemzedékbe: „Kétségtelen, hogy az egész nemzedék, amelyhez Illyés is tartozik, fáradt és kiábrándult; csüggedt makaesség viszi tovább az útján, ragaszkodás a tépelt eszmények között a magatartáshoz. Kezdetben etikus büszkeségnek számított az, ami egyre inkább görcsös feszültségnek mutatkozik meg; a jellem helyett az idegek erőmutatványa. Innen a különös bénultság, nemcsak a művészi lendületben, de magában a

cselekvésben is; soha tettekre készebb és tettekben kevésbé kirobbanó ifjúságot! Századvégi koravének, akik márciusi ifjaknak álcázzák magukat” (i. h. 38—39.).

S ez nem egy szomorú, önmaga csapdájába hullt kritikus túlzó kiábrándulása. Amit a harmincas—negyvenes évek fordulójának lírájáról elmond HALÁSZ GÁBOR, azt riadtan érzi maga a költészet is, a kor lírikusai egymás fejére olvassák vagy magukéra, mint Illyés nem egyszer. Hadd idézzem Fenyő László Hűség című kötetéből (Budapest, é. n. Az író kiadása) a „Levél Körtvélyesre” című verses levelet:

Olvasod-é az ifjak verseit?

Mennyi idill, üveghangon sikító táj, kerek panasz,
mennyi különös nevű hal s illatosnak dalolt
hímzett virág. — Ó, hol a szenvedély?
Mutasd meg démonod! — kiáltanám.

Nincs démonuk.

A líra ama fordulóját, mely a húszas—harmincas évek határán lejátszódott, Babits a maga módján méltányolta. Nemcsak azzal, hogy megnyitotta előttük a Nyugat hasábjait — akkor még nemcsak Illyésék, de József Attila előtt is —, hanem azzal is, hogy hatni engedte magára őket. 1932-ben jelenik meg a Nyugatban „Tavaszi szél” című verse. Elég behallgatni e versbe —

... És úgy sugárzik ez a nap,
mint egy új eszme, csupa fény,
míg nyájasan erőre kap.
Csupa fény, ígéret, jövő,
olyan, mint egy szebb, új világ
tárt kapujának sugara,
mely felé úgy tolong a vágy,

mint fényszomjas gyerekesapat,
vagy mint lesükből a sötét
csírák tolulva fény felé
nyomják a vad fű késhegyét,
míg nemsokára proletár
zászlóit emeli a gyom,
mindent előntve, mint király
csarnokát a forradalom,

ha elzengett az olvadás
vad ágyuharca s a tömeg
győz; a virágok fölveszik
vérvörös jelvényeiket;

a jégparkett földúlva rég,
 a padló csupa sár, latyak . . .
 Hol a szelíd és tiszta láng?
 Tüzes diktátor lesz a nap.

Szentségtörőn s illetlenül
 sáros csizmában egy paraszt
 staféta futkos a nagy ég
 kék templomívei alatt.
 Csizmáját szárogatja és
 hetykén fütyülve mond rekedt
 szókkal tüszögtetőn igaz
 s félössen betyár híreket.

s nem nehéz felfedezni, honnan kerülnek Babits lírájába az ilyen képek („proletár zászlóit emeli a gyom”), honnan kerül e versbe a sáros csizmás paraszt staféta hetyke fütyye. Babits végső szavai egyszerűsége felé ekkor indult el, s nem nehéz kimutatni versein Illyés, sőt József Attila ekkor még egyként forradalmi költészetének ihlető hatását. Korlátozott hatás ez, s ismétlem: *a maga módján* méltányolta a líra fordulóját. De semmiképp nem méltányolta az új artisztikum jelszavát, s felháborodottan tiltakozott az ellen, mikor a legújabb nemzedék — Halász Gábor zászlaja alatt — függetleníteni akarta magát tőle s a Nyugattól. Nem mintha ez a legújabb nemzedék merészebben különbözött volna tőle! Sőt! Azért nem, mert ezek sokkal jobban hasonlítottak hozzá, rokonabbaknak érezte őket magához. „Ez a nemzedék lázad, mert nem tud belenyugodni abba, hogy nincs miért lázadnia . . . Megtanult minden megtanulhatót, átvett egy súlyos örökséget, s tehetetlennek érzi magát a rászakadt gazdagságban” — veti oda Halász Gábornak s rajta keresztül a legifjabbaknak (Ny XXVIII. I, 190—91.). Az új artisztikum keresői hamarosan vissza is szelídülnek az atyai házhoz, s egyre szebben férnek meg Illyéssel is. A líra forradalmi fordulója nem lesz lírai forradalom, a líra ellenforradalmából maga a teoretikusa, Halász Gábor is kiábrándul. A Nyugatban helyreáll a mozdulatlan békéje, s kimarad belőle az egyetlen igazi forradalmár, József Attila: rövid vendégszereplésének, sajátos módon, csak Babitson marad nyoma. Több *mozgalom* nincs a felszabadulásig. Mert József Attila magából tud csak tábort csinálni, mikor a fasizmus elleni harc élethalál harccá élesedik, s halála után egyetlen sikoly riog a lírában a jövő felé, Radnóti Miklós tiszta hangja. Nem mintha a többiek behódolnának a fasizmus förtelmének. Akad ilyen is, de nagyon kevés, és azok is elszigetelődnek. A líra ellenáll, de ez passzív rezisztencia csak s nem harc: a harchoz démon kéne, s ez a nemzedék többet tud a szenvedésről, mint a szenvedélyről, s önmagát látja, nem az „új kísértetet”.

A passzív rezisztencia nem lebecsülendő, mert rezisztencia, s ha nem

is egyenértékű a József Attila-i magatartással, de magasan felette áll annak a szegyenletes „együtműködés”-nek, melynek annyi kiábrándító példáját láttuk a francia, a holland, a német, az osztrák irodalomban, jóllehet ott az ellenállás aktivitása is nagyobb volt. De hogy líránk ebben a döntő harcban nem jutott túl ezen a passzív ellenálláson, azon érdemes elgondolkodni. Itt bosszulta meg magát az, hogy Petőfi példája olyan messzi példa volt csak s hogy Ady példájától mind a népi írók, mind az új artisztikum keresői elfordultak. (Megint csak József Attila volt az egyetlen kivétel!) Petőfitől, a XIX. század forradalmától nem lehetett megtanulni a XX. század forradalmát, s Adytól, aki sejtett valamit e század forradalmának lényegéből, elfordultak, s elfordították őket.

Hadd mutassak rá itt csak egy kérdésre, a *jobb és a bal* kérdésére, a frontális megoszlás kérdésére. Ady hovatarozása körül nem lehetett vita. A népi irodalom megindulásakor, hangsúlyozom, megindulásakor sem lehetett vita, ámbar itt a baloldalt sokkal általánosabban kell értelmezni, mint Ady korában.

„Vers, eredj, légy osztályharcos! A tömeggel együtt majd felszálpsz!” — írta József Attila Szocialisták című költeményében. Ez is világos beszéd volt, a legvilágosabb, melyet nem kellett valamiféle általános értelemben felfogni: ez a szocialista, a marxista-leninista baloldaliság állásfoglalása volt, az antimarxista jobboldalisággal szemben. A kor így tette fel a jobb vagy a bal kérdését: szocializmus vagy kapitalizmus, osztályharc az elnyomók ellen vagy osztályharc az elnyomottak ellen s harc az elnyomók között a koncért, az elnyomás monopóliumáért. Ez elé a kérdés elé került e kor értelmisége, ez elé a kérdés elé került a kor költője. József Attila is megkapta a feladatot, hogy feleljen meg e kérdésre, s mint József Jolánhoz Párizsból írt levelei tanúsítják, mély töprengések között kereste a választ: „Ma a világ frontja a politikusok számára Anglia és Oroszország frontját jelenti, holott ez tévedés, mert a tulajdonképpeni front az imperializmus és a bolsevizmus frontja, melynek a jelzett államok csupán egyik élesen előretolt pozíciói” — írja. „A mai imperialista kapitalizmushoz képest a demokrata kapitalizmus, illetőleg közkeletű nyelven s kispolgárok számára szimpatikusabban kifejezve: a polgári demokrácia visszafejlődést jelent. Előre nincs más út, az intellektuellek számára, mint vagy az egyik, vagy a másik fronthoz csatlakozni, egyszerűen azért, mert bármilyen „független jószándékú” is legyen, két lövészárk között gépfegyvertűben szántani nem lehet... Hogy az imperializmus semmiféle szabadsághoz nem vezet, azt bizonyítani nem is kell. A bolsevizmus pedig egészen másfajta szabadságot ígér, mint amit eddig ismertünk... Pillanatról pillanatra világosabb, hogy vagy ide, vagy oda csatlakozni kell, mert még a szabadságért, sőt különösen a szabadságért folyó harcot is csak rendezetten lehet megvívni, mert ha nincsenek a szabadság elnyomására szolgáló szervek, akkor tulajdonképpen szabadság van... Ez természetesen a szabadságért kiáltó uraktól önfeláldozást, önkéntes áldozatot kíván,

azonban, ha olyan hülyék, hogy nem látják be ennek a szükségességét, nyomtalanul elsöpri őket a történelem” (JÓZSEF JOLÁN: József Attila élete. Budapest 1940. 284—6.). A gondolatmeneten látszik az, hogy aki végiggondolta, lépésről-lépésre haladt, töprengve, tépelődve, de végére jutott, s mint ember is, mint költő is meglelte s immár szenvedéllyel állta meg helyét.

Mit tanult ezzel szemben a Nyugat legifjabb nemzedéke, ha mesterére hallgatott? BABITS ezt tanította: „... veszedelmesen látom a tendenciát újabb költőink egy nagy rétegénél, hogy dacuk erejét, baloldaliságuk edző tudatát ne valami pártok és osztályok fölötti, tágabb horizontú pozícióra, hanem — ha már nem pártpolitikára — minden bizonnyal osztálypolitikára és osztálytudatra alapítsák. És itt van az a pont, amiben a mi háború előtti baloldaliságunk lényegileg különbözött ettől a huszadik századbelitől. Mi pártpolitikát és osztálypolitikát egyformán megvetettünk” (Ny. XXIII. 159.). Babits jóhiszeműsége nem vonható kétségbe — ő egy univerzalitást védett és féltett, mikor visszadöbrent az osztályharctól, joggal hivatkozott nemzedéke harcaira („Mi mindannyian erősen szemben álltunk a magunk társadalmi osztályával. Megtörtük annak ideáljait, megsértettük szentségeit, egy szélesebb látókör jogán, egy nagyobb testvériség nevében, egy tágabb élet erejénél fogva . . . A régi költő univerzális volt: *minden* ember nevében beszélt, vagy *minden* magyar (az egész kulturális közösség) nevében, vagy az *összes* elnyomottak nevében.” i. h.), s vakon hitt a liberalizmus legnagyobb eszményében, a pártok és osztályok feletti humanizmusban: ment, mint, az alvajáró, behunyt szemmel a szakadék felé.

Babits egy letűnt kor pozíciójából utasította el magától a kor alapvető kérdését, elutasította a *limine*. ILLYÉS GYULA „Van-e jobboldali és baloldali irodalom?” című, 1933-ban írott cikkében ebből a kérdésből kikapcsolja az osztályharc kérdését. Illyés abból indul ki, hogy a magyar irodalom hagyománya azonos a nemzeti hagyománnyal, az pedig „maga a revolúció, az örök tiltakozó hév, az érces eb-ura-fakó, elszánt rombolása mindannak a ci-devant társadalmi és szellemi hagyománynak, melyet most Európaszerte a jobboldal kiás a földből, hogy legyen mire pilléreit leraknia” (Ny. XXVI. 95.). Nemzeti sajtóság tehát a baloldaliság nálunk, aki író, az baloldali, mert „a baloldaliság mégiscsak az általános emberit jelenti szemben azokkal a világnézetekkel, melyeknek központjában az egyén szabadságának gondolata áll” (i. h. 96—7.). A jobboldaliság — igazi írónál — csak látszat: „A jobboldaliság, a maradiság, a tekintélyek tisztelete mindig időszerűség; a baloldaliság, az olthatatlan firtató és bíráló hév örök” — vallja (uo.), mert a baloldaliság „vérmérséklet dolga, a minden béklyótól huzódozó szellemé, valami kielégíthetetlen türelmetlenségé, akárcsak az irodalmi tehetség . . . Nincs jobb- és baloldali irodalom, de maga az irodalom szelleme még a jobboldali pártállású írók műveiben is rokon azzal a szellemmel, amit mi baloldalinak nevezünk” (uo.). Ez még rettentőbb pozíció, mint a Babitsé. Mert Babits egy illúzióra fundálta a

magáét, Illyés azonban a valóságra, arra a történeti valóságra, hogy irodalmunk ormain szabadsághősök és forradalmárok állnak, arra a lélektani valóságra, hogy az íróban, ha megérdemli e nevet, mindig van valami olthatatlan firtató, kielégíthetetlen igazságkereső hév, hogy az író nem hajt fejet könnyen, nem konform, hogy nem ismer hivatalos tekintélyeket, és arra az esztétikai igazságra, hogy az igazi írói tehetség a valóságra irányul, és az igazságot formálja, néha az író szándékai ellenére is. (Példát is hoz erre, Mikszáth példáját. Én azonban azt hiszem, hogy Mikszáth példája éppúgy nem használható a XX. században, mint Balzacé: a XX. század irodalmának egyik jellegzetessége a teljes tudatosság.) De a valóságnak mindig csak az egyik felét látja; sem a kétféle irodalmi hagyományt, hogy Balassi mellett és Zrínyi mellett Pázmány is volt, hogy Petőfi mellett Kuthy Lajos is volt, s ez a hagyomány is él, sem azt, hogy az írói alkatból éppúgy következhet bátor forradalmiság, mint ahogy pervertálódhat belőle örök ellenzékiség, jó s rossz ellen egyaránt lázadó magatartás, hogy a valóságra irányuló írói tehetség néha vakfalba ütközik, s akkor el kell döntenie, hogy ledönti-e a falat vagy beéri szürke színtelenségével — mindezt nem látja. Igaz, hogy nincs irodalom egyéni szabadság nélkül, de van-e egyéni szabadság a társadalom szabadsága nélkül, van-e ott szabadság, ahol elnyomás van, vajon az a világnézet, melynek középpontjában nem az egyén szabadsága áll, hanem a társadalmi szabadság, a szabadság ellenségeinek kordábantartása útján, nem tesz-e az többet az irodalom szabadságáért, mint az egyén szabadságát központi célnak hirdető világnézetek? S ez a szemlélet nem olyan lelkiismeretfurdalás-nélküli, mint Babitsé, mert okfejtését így végzi: „S ha a jobboldal arisztokratizmusával szemben a baloldal népmozgalom: elégedetten állapíthatjuk meg azt is, hogy újabb irodalmunk jellegzetességéhez tartozik, hogy Petőfi példája után, de Petőfi óta először a dolgozó tömegekből származó íróink hívek maradnak származási rétegeik vágyaihoz és szelleméhez. De ez már más irányba, a baloldaliság egy más kérdéséhez, az osztályirodalom kérdéséhez vinné a vitát” — állapítja meg, s pontot tesz. És ezután a pont után nem következett másik mondat többé soha (i. h. 97—8.).

„Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszállsz!” — írta József Attila, félreérthetetlen egyszerűséggel. A fiatal költő azt tanulta, ha kritikát olvasott Erdélyi József verseiről: „Álom- és meseszerű képekkel sikeresen politizál Erdélyi, mert a fogalmak vagy képek sokértelmű szimbolikája megengedi a reálpolitikai árnyékvetést is; azonban sokszor nem így dolgoz fel társadalmi témákat, hanem . . . a közvetlen szókimondás területére lép . . . Erdélyi elmélkedő politikai verseinek árt az egyszerű és természetes realizmus, és használ a fátyolozó szimbólum” — írja SZABÓ LŐRINC (Ny. XXV. 631.).

„Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszállsz!” — írta József Attila, máig is forró szenvedéllyel. „A megtagadott szerelem

azután ezt a védett állapotot, ezt a csöndes extázist kavarja fel iszonyú ciklonával; az ürbe és a kétségbeesésbe taszítja áldozatát, megalázóbb minden társadalmi igazságtalanságnál . . .” — írja HALÁSZ GÁBOR. „Soha a kizsákmányolás a proletárfiút olyan indulatkitörésre nem ragadta, mint az elmaradt ölelés a férfit” (Ny. XXX. 134.).

„Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszálls!” — írta József Attila, egész költészetére érvényes meggyőződéssel. ILLYÉS azt írta a Külvárosi éj-ről: „Három-négy hibátlan szakasz után ráeszmél, hogy ő tulajdonképpen forradalmár is, sőt — és itt jön a nehezebbje — tudományosan képzett marxista is. Nem szeretném, ha félreértenének. Semmi kifogásom forradalmisága ellen, a baj csak az, hogy ez épp egy nyugodt szemléletű, minden izgalomtól és lázítástól mérföldre eső vers írása közben jut eszébe. A két merőben különböző érzelmi állapot nem fér össze. Képzeld el, hogy Petőfi a Reszket a bokor . . . hangulatába és egyik szakaszába akarta volna elhelyezni azt, a maga helyén különben kitűnően megálló gondolatát, hogy a királyokat sürgősen fel kellene akasztani” (Ny. XXV. 633.). S Petőfi a példa! Mintha nem Petőfi írta volna a „Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?”, a „Feleségem és kardom”, a „Beszél a fákkal a bús őszi szél” lírai csodáit! Melyekben éppen az a csoda, hogy a boldog szerelem „nyugodt szemléletű, minden izgalomtól és lázítástól mérföldre eső” hangulatában harsogtatja fel a forradalom szavát, hogy „két merőben különböző érzelmi állapot”-ot tud egy vers hevületében összeforrasztani. Mint József Attila a „Már két milliárd”-ban.

A líra fordulója azért fült bele abba a meddőségbe, amibe az új artisztikum keresői belevesztek, mert sem a Nyugat, sem azok a folyóiratok, melyeket a kor hatalmasai a Nyugat mellett és a Nyugat után élni hagytak, nem tudták befogadni a kor forradalmi ideológiáját, s így nem tudták kidajkálni a kor új nagy költészetét. Nem könnyű vád ez, hanem tanulság, s nem hallgathatom el azt sem, hogy József Attila joggal írta Halász Gábornak: „— sajnos — a baloldalon sem lelem költő létemre a helyemet” (Ny. XXX. 132.). József Attila, Radnóti Miklós kevés számú társaikkal itthon, kényszerűen, az emigráció jelentős költői odakünn, a hontalanság okán, magánosan lobogtak el — éppen azok, akiknek dala a tömeggel együtt tudott volna felszállni. De ehhez egy új társadalom kellett. S ezt a mai társadalmat, sok egyéb közt, az is méri, hogy fel tud szállni tömegeivel a József Attilák dala.

HOZZÁSZÓLÁSOK

WALDAPFEL JÓZSEF

Felhasználom a mai ülést és azt a sajnálatos körülményt, hogy egyik előadó nem jelenhetett meg, arra, hogy megemlékezzem József Attila világ-irodalmi útjának legújabb nevezetes állomásáról, mindeddig legnagyobb arányú idegen nyelvű kiadásának megjelenéséről, hogy bemutassam a Moszkvában nemrég megjelent első önálló orosz nyelvű József Attila-kötetet.

E kötet mindjárt külsőségeivel, remek papírjával, gyönyörű szedésével, az egyes évek termését elválasztó finom metszetekkel magára vonja figyelmünket. A nyomdai kiállítás egy karéliei (szortavalai) nyomda művészetét dicséri.

132 vers fordítását foglalja magába ez a kötet, kisebb részben a szovjet költészet ismert nagyjainak, N. Csukovszkijnak, Iszakovszkijnak és L. Martinovnak korábbi fordításait, többségükben azoknak a fiataloknak munkáját, akik jórészt a magyar nyelv többé-kevésbé tökéletes birtokában foglalkoznak néhány év óta a magyar irodalom fordításával és a Szovjetunióban való népszerűsítésével. A kötet szerkesztői V. Bajkov, B. Geiger és A. Gerskovics. Ez utóbbi, a kiadás ügyének legfőbb mozgatója, írta a rövid bevezető tanulmányt is.

Már a tartalomjegyzékben meglepi a magyar olvasót, hogy míg a legkorábbi versekből (1922-es évszám alatt még az 1922 előtti zsengekből is) feltűnően sokat hoz a kötet, a későbbi versek választéka sokkal szűkebb, sőt — ami nagyobb baj — az eszmei és művészi szempontból egyaránt legérettebb nagy versekből több (*A Dunánál*, *Hazám*, *Kései sirató*, *Eszmélet*, *Elégia*, *Óda*) hiányzik belőle. Hogy azonban e hiányokért nem minden esetben a kötet tervezőit terheli a felelőség, arra mutat már az a körülmény, hogy az utolsó előtti metszet éppen a kötetből hiányzó *A Dunánál* illusztrációja. Úgy tudom, hogy legalábbis ennek a versnek a kihagyásában ugyanazok elfogultságának volt része, akik a Nagy Szovjet Enciklopédia József Attiláról szóló cikkének torzításaiért felelősek. Az „Árpád és Zalán, Verbőczy és Dózsa”, szavakban az osztálybéke hirdetését látják, s ezért ítélik el a gyűlölködő nacionalizmus ellen írt nagyszerű verset.

Egyébként a kötetet így is lényegesen többre értékelem a róla elterjedt híreknél. A fordítások persze különböző értékűek. Vannak köztük olyanok, amelyeket az eszmei teljesség és formai egyenértékűség, még a vers zenei hatása szempontjából is szinte tökéletesnek érzek. (Az aránylag könnyen fordítható korai versek jórészen kívül ilyen a *Szocialisták*, *Mama*, *Munkások*, *Téli éj*, *Altató*, *Thomas Mann üdvözlése* stb.) Jónéhány más tesz teljes költői hatást arra, aki nem ismeri s így nem keresi az eredeti eltűnt szépségeit, de mi tagadás, néhány másban éppoly bőven akad súlyos félreértés, fontos gondolatok és képek megkerülése, miként a legkorábbi, folyóiratokban és antológiában közzétett fordításokban.

Ha mindez akadályozza is József Attila egész nagyságának a szovjet olvasók és más oroszul olvasó idegenek által való megérzését és felismerését, reméljük, hogy a kötet így is sikert ér el, s lehetővé teszi, hogy most már hamar olyan kötet kövesse, amely hiánytalanul és a műfordítás lehetőségei-

hez képest tökéletes fordításokban foglalja magába József Attila legszebb verseit. Ehhez persze magyar részről is minden segítséget meg kell adni.

Ismétlem : a most megjelent kötet is sokkal jobb a hírénel, s az a tény, hogy 132 verset tesz az oroszul olvasók körében és mindjárt 25 ezer példányban ismertté, mindenképpen fontos lépést jelez azon az úton, amelyen a magyar proletariátus legnagyobb költője a világirodalom klasszikusává fog emelkedni.

RÁBA GYÖRGY

AZ IZMUSOK SORSA SZABÓ LŐRINC KÖLTÉSZETÉBEN

A tegnapi és mai vitában egyaránt sok szó esett az izmusokról. A húszas évek magyar irodalma az előtt a feladat előtt állott: jusson túl az avantgardista irányokon anélkül, hogy az izmusok követésére ösztönző művészi újszerűség parancsait megtagadná. Szabó Lőrinc költői pályája jellegzetesen példázza ennek a fejlődésnek egyfajta lehetőségét. Az ő költészetének egyik szakaszán tanulságosan követhetjük az izmusok sorsát.

Szabó Lőrinc korai költészetére különösen az expresszionizmus és aktivizmus hatott. Erős nyomait látjuk már ennek a *Kalibán*-ban, a *Fény, fény, fény* és *A Sátán műremekei* pedig a formabontó irányok tartalmi és formai anarchiájának példaszerű megnyilvánulása. Van Szabó Lőrincnek egy esztétikai önarcképe: az *Összes Versek* variánsai. Tudjuk, négy első kötetének mintegy 180 versét átdolgozta. A variánsok szembetűnő tanulsága az izmusok határozott elhárítása. Ahol lehet, gyökerestül tépi ki az expresszionizmus ilyen vadhajtságait: „a fény kicsattog örömeimből”, „a zivatar mennydörgő villámai tisztelegve imádkoznak értem”. A *Fény, fény, fény* harsogó verscímeit szinte egytől egyig megváltoztatja: „Ma minden léggömb égbe szökik” *Csodálkozás* lesz, a „Táncos kacajjal, síma sugár” *Nyári utazás*. Az új szöveg klasszikusan egyszerűbb és világosabb, némelyik átdolgozása költői önkritikaszámba megy: „Minden vagyok én! Mennyei ütközetek, — hazugság, napfény, jéghegy, igazság” — írta eredetileg, de amit az expresszionista költő kozmikussá tágult énjének érzett, azt az érett, filozófikus költő csak fantázia-képnek tudja elfogadni: *a képzeletem vagyok: égi csaták, — vágyam s ábrándom mind igazság*.

Szabó Lőrinc a variánsokat az *Összes Versek* 1943-as kiadása számára készítette. Noha tíz évvel azelőtt a *Válogatott Versek*-ben is tett közzé átírt szövegeket, átdolgozásait már a kiforrott művész tudatos esztétikai megnyilvánulásának kell tekintenünk. De már 1927-ben, *A Sátán műremekei* megjelenése utáni évben, új esztétika jegyében írja verseit. A *Fény, fény, fény* és *A Sátán műremekei*-nek kritikái után rá kellett eszmélnie formaromboló kísérleteinek zsákutcájára. Az izmusokhoz azonban nemcsak korizálás vonzotta — nyilván költői egyénisége több tulajdonságát ki tudta fejteni az avantgardista keretekben. Milyen metamorfózison megy át érett költészetének egy-két belülről jövő formaromboló törekvése: ezt igyekszem némiképpen megvilágítani.

Szabó Lőrinc rögeszmeszerűen visszatérő szava a háború. Nem történelmi, hanem herakleitoszi értelemben használja: minden dolog apja a háború. A lét ellentétes erők játéka, és egymást tagadó eszméi között, akárcsak versének álomlátásában, süvölt az ibiszfejű ör: „Háború”.

Szomorú, minden szomorú,
szomorú, iszonyú háború.

Szabó Lőrinc legfőbb jellemzője az ellentétekben gondolkodás. Versei minden igazságának ellentéte is igaz, minden hitének fonákjában is hisz — minden dolog apja a háború: kérdés és felelet, állítás és tagadás, csata és léttelenség az örök mozgás törvénye szerint egyaránt igaz. Individualista, de antiindividualista is. Néha a legelemibb élményt is csak annak ellentétével tudja átélni:

Itt hazámat juttatod eszembe,
otthon meg a budai hegyek közt
ezt a földet fogod énekelni.

(Mosztári tücsök)

Ezután szinte természetes, hogy éppen legszenvedélyesebb hitvallásai csapnak át nyomban ellentétükbe — pl. a rezignáció filozófiája humanista célokért vívott küzdelembe:

Alkudj meg és élj, ez is elég,
bolond gyerek!
Ne sírj; s ahol mindenki vak,
hunyd be te is a félszemed!

II.

Nem! nem lehet abbahagyni!
folytasd te a versemet,
ne hallgass, vádolj, tiltakozz,
te régi gyerek.

(Fiatalokhoz)

Szabó Lőrinc egy-egy témáját gyakran több vers bokrában dolgozza föl. Ilyenkor ugyanazt a témát ellenkező előjellel írja meg. A *Meg fogok halni* egy pillanat értéket lát az öröklétben, a *Tengeren* viszont az érzékiség óceánvégtelenségét visszhangozza; a villamos csúnya, pizskos *Üdvözült lány*-a koldus, és mégis megleli a boldogságot, a szerelmet, melyet *A kurtizán prédikációja* már *mindig újraszülető halál*-nak nevez; *Gyanútlan perc*-ben lángra lobban szemüvege, és élete esendőségét juttatja eszébe, *Az Arany Hegy alatt* pedig csak az élet ellenőrzéstelen áradását érzi. *Az Első éjszaka Kairóban* csupa gyönyörűség, az élet láza, a *Ramzesz kolosszusán* már a beteljesülés hiúságát sugallja, a költőt meglegyinti a pusztulás szele, a következő *Dsuang Dszi csontjai*-ban pedig felülemelkedik minden vágyon és minden félelmen is:

Szellem vagyok: moss, nem leszek fehérebb,
piszkolj, és nem fog a piszok;
nem sietek és szállok, mint a villám,
nem jöttem, mégis itt vagyok.

Az említett versek a gyűjteményes kiadásban mindig egymásután következnek. Nem az előzővel ellentétes ihletű perc szül feltétlenül egy-egy ilyen verset — ellentétük szomszédsága a tudat mélyén van, a költő önismerete állítja őket egymás mellé. Az ellentétekben gondolkodás Herakleitosz óta sem példa nélkül álló szemléleti mód, küzdelemben növekvő korunknak pedig ellentmondásos szemléletével nagyon is rokon. A keleti bölcsességek lényegéhez tartozik — nem hiába találja meg Szabó Lőrinc Lao-Cse-ben egyik filozófiai mintaképét:

Nevetve cáfolsz, hogy cáfolva hidd el,
amin nevetsz:
igaz egész csak ellentéteiddel
együtt lehetsz.

(Tao Te-king)

Az indiai Rigvéda-himnuszokból is magasság és mélység, élet és halál, a formák alatt erjedő bomlás bölcsességét tanulja. Mindez azonban személyes élménye és látásmódja, a keletiekben csak igazolást talált rá.

Ennek az „istent kereső ateistá”-nak, szenvedélyes agnosztikusnak ellentmondásos gondolkodásához csodálatosan idomulnak mint kifejezési formák, keleti mítoszai és gyermekversei. A legendás cselekmény, éppen szabályonkívülisége miatt, lehetőséget ad a csoda kibontakozására: az ellentmondásos igazságra. Szun Vu-kung a végtelent akarja bebukfencezni, és nem jut ki Buddha tenyeréből. Dsuang Dszi lepkeszárnyon illanó igazságát még az „álom az álomban” motívum is illusztrálja. S mivel a mítosz történet, lezárt-sága hitelt ad a mesének, súlyt a megfoghatatlan igazság gondolatának.

A keleti mítoszok Szabó Lőrinc agnosztikus ismeretelméletének egybevágó formái, Lóci-verseiben egy megkövesedett társadalmi erkölcs ellen lázadó lélek keres igazolást. Az élet harc, legfőbb törvény az önzés és gyűlölet — az őszinte gyermeklélek gonoszságát még nem bélyegzi meg morál, yétkei buján tenyészhetnek Szabó Lőrinc gyermekverseiben. Amikor azt írja a *Különbéké*-ben: *s egyre jobban kezdem szeretni — a gyerekeket*, akkor nem ártatlanságukat, hanem felelőtlenségüket, törvényonkívüliségük boldogságát szereti. A Lóci-versek is mítoszok bizonyos értelemben — a lélek nagy természet-magyarázatai. Lóci az apai engedély alapján boldogan öli meg a legyet, a *Csirkék*-ben rettegve-sírva rohan gyönyörködni az újabb szárnyas-mészár-lásban, és *A halottak* c. vers gyermeki nyíltsága arra tanít, hogy a legszentebbetek hitt kapcsolatok is romlandók, az egyén nem lát túl önmagán, nincs idő a szeretetre: íme a felelőtlenség, szadizmus és egoizmus megszentelt mítoszai. Mivel gondolkodásának mechanizmusa ellentétekben forog, ezért pl. a *Lóci óriás lesz* humanizmusa nyilvánvaló, de még ezen a versen is átsüt az emberi tehetetlenség szinte tapintható rémülete.

A *Fény, fény, fény* verseinek zöme variáció volt az élet gazdagságának vagy zsúfoltságának témájára, monumentalitásnak és a technika lázának a költőben élő páros élménye szólalt meg hennük. Ami feszültséget és — kivált *A Sátán műremekei*-ben — szociális ellentmondást az avantgardista Szabó Lőrinc átélt, azt az élményt az intellektuális költő más síkon juttatja kifejezésre. Ahogy vitalizmusát intellektusa fegyvelmezi, és többé nem a jelenség, hanem a látvány jelentése érdekli, úgy tölti be költészettanában ellentétekben gondolkodása ugyanazt a szerepet, amelyet formaromboló korszakának tar-

talmi és formai feszültsége. *A halál még nem az a béke, melyben — az anyag munkája megáll* — írja Szánalom c. versében. *A Fény, fény, fény*-ben is az anyag munkájának himnuszát zengte, de új a filozófikus szemlélet és a Szabó Lőrincire annyira jellemző gnóma-formájú megfogalmazás. A variánsokból is kiderül: ami avantgardista verseinek forrongása, az átdolgozva sokszor gondolatokban polarizálódik. Pl. „Szét, — óh, hova? Hol nem? Mi lehet — ami nélkülem is él? — Ott: fénytávlatok! Hátam mögött — összezsugorodik a tér” az új változatban a költő élmény-dialektikájának gnomikus megfogalmazása: *Ezer évig értem dolgozott — a születésem előtt, — s most minden pillanatban én — teremtem újra őt*. Az idegélmény intenzitása gondolati intenzitássá vált.

Másrészt avantgardista költészetének társadalom-kritikája is áttételes formában él tovább. *A Sátán műremekei* valósággal a kapitalizmus kritikai néprajza volt. Sorra vonultak el előttünk a kor hősei: nemzetközi szállodák pávás női és frakkos urai, milliárdos vén potroh, operába autózó díva, jól szituált kereskedő, borjúdögöt sirató finomlelkű dáma és koldusnál koldusabb megalkuvó csatangolt Szabó Lőrinc Wild West-Európájában. Kiforrott költészete hasonlóképpen kordokumentum; Szabó Lőrinc agnoszticizmusának, ambivalens értékrendszerének, a Lóci-versekben is megnyilatkozó etikátlan moráljának leleplezésesei váltják fel költészetében az izmusok szociális lázongását. Szabó Lőrinc feltárja, hogy amit kora erénynek hisz, az bűn, a bűn pedig igazság, szükségesség. Keserű tapasztalatai racionális optimizmusát is megingatják. Fanyarul kérdi: *mit tehet az ember az emberért? (Madarak)*, és már úgy véli, a lélek igazi kőművesei nem a jóság, hit, szeretet, hanem:

Az leszek, amivé ti tesztek,
ellenségeim, ti neveltek!
A hazugság s gazság, amit
túrnöm kell, mind csak kitanít;
ti magatok készítitek
iszonyú fegyvereimet.

(*Ellenségeimhez*)

A szerelem illúziójáról korszakok festékeit mossa le, a polgári társadalom szerelmi életében a vadon törvényét látja érvényesülni — évtizedekkel Sagan kisasszony és kortársai előtt.

A *Te meg a világ* kötetben összegyűjtött versektől kezdve Szabó Lőrinc költészetének legfőbb jellemzője intellektualizmusa. Epp ezért művészete paradoxonának tűnik realizmusa. SZENTKUTHY MIKLÓS a költő valóságbrázolásának három változatát különbözteti meg: a kísértetiesen groteszket, a barokk nyersséget és a megfigyelő-mikroszkopikust. Mindhárom változat azonban csak stílusára vonatkozik, pedig realizmusa éppúgy megnyilvánul ars poeticájában, mint stílusában vagy éppen verstanában. JUHÁSZ GÉZA a *Te meg a világ*-ról szólva, mint ösztönző példát említette Ady „tárgybirodalmát”. Szabó Lőrincben, akárcsak Adyban, valóban erős az egyetemesség igénye. De Adynak problémakörei voltak, ezt ciklikus kötetbeosztásával is kiemelte, és az öreg Babitsnak is ünnepi alkalom volt a versírás: egy-egy látvány (Tavaszi szél), egyéni dráma (Csak posta voltál) vagy közösségi sors (Az Isten és az ördög) feloldása. Szabó Lőrinc életében a költői alkotásnak inkább olyan szerepe van, mint, mutatis mutandis, Petőfiében. Merészség

lenne rokon léleknek találni a forradalmár Petőfit a maradi politikai gondolkodású Szabó Lőrincel, de költészettanuknak van egy hasonló vonása: ahogy SZERB ANTAL Petőfit életrajzi költőnek nevezi, beszélhetünk mi is Szabó Lőrinc napló-realizmusáról. Intellektualizmusából, lírai közvetettségéből következik, hogy verseiből nem ismerhetjük meg olyan eseményszerűséggel élettörténetét, mint Petőfiét, Hugoét vagy Goetheét, mégis Szabó Lőrinc olvasójának gyakori érzése, hogy valami belső epikával van dolga, melynek realizmusa nem annyira látásmódjában, mint az intellektuális élet földmozgásait összefüggően kirajzoló grafikonjában rejlik. Stendhal vándorló tükröknek tekintette a regényt — Szabó Lőrinc tükre belső világában vándorol. Érzékeny műszerré tenni a lelki életet, hogy mindenre költői formában reagáljon: ez Szabó Lőrinc napló-realizmusának, belső epikájának az értelme.

Napló-realizmus, belső epika: talán nem ezek a fogalmak a legtalálóbba a realizmus alapkövetelményére, az objektív valóság-ábrázolásra. De Szabó Lőrinc éppen a hézagatlan egyetemességre, a valóság folytonosságának látszatát tudja kelteni azzal, hogy költői teremtésének finom reflexein a gondolkodó modern ember életének majd minden jelensége fönnakad. Költészete ilyenformán mégis az élet áramlásának pontos képe-mása.

Ma már természetesnek tartjuk, hogy a költő nem hord szükségképpen koturnust, így mai szemmel elsiklunk Szabó Lőrinc merészsége fölött, aki az elsők között avatta következetesen és rendszeresen művészetté a technika századának képzetkörét, s ez is realizmusának fontos tényezője. Verseiben helyet kapnak a városi élet elemei: a kofa standja, a portás, az ószeres, a bicikli, a villamos, a *busz*, a hotel, a sürgönydrót, öklendező kanálisok és aszfaltingovány; mikrokozmoszában: a gázrezsó, a rádió stb. Loggyakoribb költői képe a villanylámpa világossága. Izgatják a technika vívmányai: a kazán, a mozdony, az expressz, a mikroszkóp, a transzformátor, az automata, a repülőgép, a légsavár. A verseiből kirajzolódó arc a kor emberének arca: az ő számára *minden úrnál nagyobb úr — a vérnyomás, a vese, a tüdő* (Vége), nemcsak testét, egész személyiségét is szerkezetnek tekinti (A bolond kezei közt), és magányát „*furcsa kivonat*”-nak tartja (Halálfélelem). De a találmányok, fölfedezések költészetének nem pusztá díszletei — egész gondolkodásának és érzékelését átjárja a XX. század tapasztalata: *állítsd le moxid, lázas agy!* — kiált önmagára (Első éjszaka Kairóban), a nő megnyugtató vészfék (Melletted), az önvád szörnyű gép (A test védekezik), szeretné a sok *tévedést kitörölni, mint — aszpirinnal a tegnapi főfájást!* (Tűzbe és fegyverbe), az egér-csontvázat csupasz gerendáknak és traverzeknek látja (Egy egér halálára), és a boldog pár *villanyszerkezet, mely kontaktust talált* (Az üdvözült leány).

Szabó Lőrinc realizmusa egyértelműen bontakozik ki költői oeuvre-jéből. Ha jól meggondoljuk, nem is paradoxon, ennek az előzményei is megvannak előbbi verseskönyveiben. A *Fény, fény, fény* technika iránti himnikus ujjongásának öröksége a modern élet bőségét felsorakoztató esztétikája — mint ahogy napló-realizmusában a végtelen utáni kozmikus sóvárgás, az expresszionista élet-habzsolás él tovább áttételes formában.

Szabó Lőrinc tehát túljutott az izmusokon, de költészete csak a múlt korhangulat hatását vetkőzte le. Az expresszionizmus kozmikus és indulati feszültsége átalakult nála ellentétekben egyensúlyozó gondolkodássá, az anarchisztikus jellegű szociális elégedetlenség kritikai erkölcsrajzzá, formaromboló vitalizmusa pedig realizmussá. Szabó Lőrincnek a két világháború közötti

költői pályája figyelemre méltó példája annak, hogy egy életmű egészséges művészi szervezete miként dolgozhatja föl az izmusok tápláló anyagát, elvetve belőle ugyanakkor mindazt, ami csak irodalmi divat hatása.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

1. Minden jel arra mutat, hogy folyamatban van József Attila világ-irodalmi recepciója. Waldapfel tagtársunk beszámolt József Attila verseinek orosz fordításáról. Én pedig bejelenthetem, hogy az NDK-ban most fordítja németre Stefan Hermlin irányítása mellett egy több főből álló kollektíva József Attilát. Ha figyelembe vesszük az eddigi fordítások nagy számát s a nyomukban járó érdeklődést és pozitív értékelést, azt hiszem, itt az ideje, hogy végre kijelöljük József Attila helyét a világirodalomban. Rászolgált erre a helyre mint a magyar proletariátus legnagyobb költője, aki a forradalmi humanizmus kategóriáiban gondolkozott, s a magyar és az európai távlat összehangolásával újra igazolta költészetünket a haladó világ előtt. Ezzel a Petőfi és Ady költészetében megvalósult leghaladóbb hagyományaink örököse és folytatója, aki nem formát bontani, hanem új formát betölteni és új terminológiát teremteni jött. (Külön ki kellene emelnem hallatlan formai kultúráját. Biztatásomra a szonett történetéről készült disszertációt írni !)

2. Több ízben szó esett az expresszionizmusról, hol többé-kevésbé pontosan, hol pontatlanul értelmezve a fogalmát. — Az expresszionizmus — ezt ma már kevesen tudják — az impresszionizmus ellenfogalma. Nem iskolát, mozgalmat, hanem egykorú rokon filozófiai, művészi, költői irányzatokat (tendenciákat) jelölünk e névvel. Ez irányzatok lényege: úrrá lenni azon a félelemérzeten, rettegésen, tanácstalanságon, úttalanságon, amellyel az első imperialista háború s a háborút megelőző és követő évtizedek egyetemes gazdasági, ideológiai-politikai válsága döbentett rá az emberiségre, s amelynek kifejezésére elégteleneknek bizonyultak az impresszionista naturalizmus, újromantika, újklasszicizmus lejáratos formái. A kapitalizmus válságának mértéke szerint mindenütt más az expresszionizmus jellege és időtartama. (A szó és fogalom francia eredetű. Időbeli határai 1910—1922.) Van Nyugathoz és Kelethez igazodó, van Bergsonon, Freudon, egzisztencializmuson, misztikán, középkoron tájékozódó, politikai — aktivista, szocialista, katolikus, nacionalista, prehitlerista expresszionizmus. Az expresszionizmus légköre az önkívület. Minden élménye: tér, lét, idő merő látomás. Minden töredék, csupán egy egész van: az oszthatatlan világ látomása. Hordozója nem a szubjektív „én”, hanem a kollektív „mi”. A szabadvers — ősi funkciója szerint a szabad mozgás és felszabadulás formája — ezúttal az expresszionizmus velejárájaként, rendszerint a formátlanság nyelvi és formai anarchia jele stb. (L. cikkemet az *Irodalmi Lexikonban*, 1927. 834.)

Magyar expresszionizmussal csak a festészetben és a zenében találkozunk, a költészetben csupán expresszionista jelekkel és külsőségekkel. Ilyen külsőség a szabad, helyesebben az anarchikus vers, amely mögött hiányzik az igazi expresszionista világtárgy és világszemlélet (Pintér Jenő Szabó Dezsőben vélte felfedezni a jellegzetes magyar expresszionistát).

Egy-két „kozmosz” elem vagy látomás még senkit sem tesz expresszionistává, sem Babitsot, sem Kosztolányit — legkevésbé pedig a racionalista, formaművész Szabó Lőrincet. (Külön probléma Kassák Lajos és iskolája.)

Ezért lepett meg, amikor Rába György egy kötete alapján felfedezte Szabó Lőrincben az expresszionistát. Holott az expresszionizmus — amint láttuk — egy jellegzetes világnézet és világérzés kifejezője, nem pedig alkalmi ruha. (Szabó Lőrinc hallgatóm volt 1919-ben a pesti egyetemen, egy ideig munkatársam, 1932-ben együtt csináltuk a „Hármas Goethe”-t. A zárt formájú, arisztokratikus Stefan George fordítója és híve. Egyik óráim után azzal jött hozzám, hogy szeretne tanulmányt írni George és Babits belső „rokonságáról” ! Én Babitshoz küldtem, de Babits nem helyeselte a témaválasztást.)

KIRÁLY ISTVÁN

Egyetlen problémához, az úgynevezett modernizmus kérdéséhez szeretnék hozzászólni. Az utóbbi hónapok vitája, sőt mondhatjuk az utóbbi évek fejlődése a kérdést megint időszerűvé tette. Azt hittük, túl vagyunk rajta. Az a művészi forradalom, amely 1947—48-ban vette kezdetét, s amelyben ha még oly tétován s annyi hibával is, de a szocialista irodalom tört át — a realizmus jelszavával szervezkedett, s tegyük hozzá : hódított is. Nemcsak a kései l'art pour l'art rosszízű fanyarságának üzent hadat ekkor az irodalom, félretolta az izmusok imbolygó bizonytalanságát is. A találkozás a néppel, a valósággal s a korhoz méretezett haladó gondolattal megfiatalította költészetünket. Szeretném nyíltan, egyértelműen megmondani a véleményem. Szerintem az az irodalom, amely a múlt szocialista örökségét folytatva tovább, a fordulat éve táján bontakozott ki, nem valami szégyenfolt irodalmunk fejlődésében. Joggal és méltán bírált hibái ellenére is a fősodrába tartozik bele. Nemcsak fogyatékoságai vannak : van múlhatatlan érdeme is.

Igaz, az ekkori eléggé meg nem szenvedett gyors eredményeknek volt hátulütője. A lelket a felismert igazság sokszor inkább csak elkápráztatta, de át nem hatotta. Olykor több volt ebben az irodalomban a felszínes mutatvány, mint a mélyről felszakadó élmény, s vegyült bele szenny is. De ugyanakkor új vívmányokat s értékeket hozott. S ezek állják az időt : a jövőbe mutatnak. Hozzá tartoznak szocialista kultúránkhoz. Hogy az irányzat egykori képviselői közül később sokan eltévedtek vagy árulók lettek? Az lehet egyéni bűn vagy tragédia. Az is. De nem cáfolat s nem érv annak az útnak a helyessége ellen, amelyen akkor irodalmunk jelentős része bizonytalankodva bár, de haladni kezdett.

A modernizmus az ellenforradalmat megelőző válságos években nőtt elintézettnek gondolt kérdésből élő problémává újra. Juhász Ferenc volt az első, aki nem a „Sánta család” vagy az „Apám” fénylő realizmusát folytatta tovább : a „Tékozló ország” meghasonlott, vívódó költője lett. S az ő hangváltása csak gátszakító volt. Költészetünkbe beáramlott az eltemetettnek vélt izmusok indázó, vibráló, lélek lapuló sötét árnyait felverő képanyaga. Ismét jelentkezett a formát szétbontó, lármás idegesség. A költők egy részén úrrá lett az értelmén túli világ jeleit meredten figyelő tehetetlen görcsös révület. Irodalmi lapjainkban az irracionálisnak ez az új kultusza számos verset hajt fel még ma is.

S ez az eltévesztett költői gyakorlat megkapta és megkapja az elmélet igazolását is. Még a marxista igényű kritikában is különféle szintéziseket szül a szintézis-divat. Felállították a megtévesztő tételt : realizmus és szürrealizmus eggyéötvözése volt József Attila nagy költői tette. Mások pedig a népi-

esség és szürrealizmus összeolvasztását jelölik meg a forradalmi költészet legfőbb feladataként. Kísérlet történik a lehetetlenre: egyességet kíván a kritika tűz és víz között. Egyességet a között a művészet között, amely a megismerő értelem parancsszavának, a valóság törvényeinek engedelmességek — s a között, amelynek egyetlen szabálya: az értelem kiiktatása, a realitástól nem korlátozott szubjektív szeszély. Holott e között a kettő között egyesség nem lehetséges: csak harc és vita.

Elégé tudatosította-e ezt az eddigi polémia? Szerintem nem. Még a cáfoló cikkekben is ott bujkál az átjárók keresése. Egyesek úgy vélték, hogy a népi írókról folyó vita is érv az izmusok igazolására. A szürrealista formai elemeket magába olvasztó költészetet mint a nagyváros líráját, szembeállították a falukutató irodalom „parasztinak” keresztelt „kisrealizmusával”. Arról, hogy van népies szürrealizmus is — megfélekedtek. Pedig Sinka balladáinak „láp alatti” világa, Tamási leggyengébb, mert legkényszeredettebb műveinek suhanó misztikája, a fiatal Gellért Sándor vagy Kormos István oldott lírája — ezt elégé meggondolkoztatón mutatja. A falukutató irodalom valósághoz tapadó konkrétsága, tényszerűsége mögött pedig mint legfőbb ihletőt nem vették számba azt a realizmus-igényt, amelyet nálunk a 30-as évek elején nem a népies kritika, hanem Gaál Gábor Korunk-jában vagy Fábry Zoltán Út-jában a szocialista esztétika hirdetett meg.

Kritikusaink közül néhányan a felszínes, sémaszerű ábrázolás jogos veszélyétől félve hódolnak be olykor saját izlésük és gondolataik ellenére is a visszaszivárgó izmusoknak. Ez a félelem lappang véleményem szerint abban a kérdésfeltevésben is, amely a szocialista realizmust pusztán világnézetként kívánja értelmezni: mint ábrázoló módszert nem ismeri el. A nyugtalan művészi lelkiismeret hánykódik itt az elvi bizonytalanság mögött. Kísért a kétely: vajon nem a realizmus túlzott hangsúllyal meghirdetett igénye csempészte-e be az irodalmunkba a leegyszerűsítő sémákat, s vajon nem ellenük biztosít-e védelmet az izmusok rejtjeleinek térhódítására?

A megfogalmazás változik, de újból meg újból felbukkan ugyanaz a probléma. A modernizmus vitája éppen ezért véleményem szerint nincsen még lezárva. Szükség van az irodalomtörténet tanúságtételére. Annál is inkább, mert az izmusok megítélésében a legtöbb zavart épp egy ma már irodalomtörténetinek számító kérdés okozza: az avantgardista költészet problémája. Az a történeti tény, hogy az 1910-es és 20-as években a haladó, a forradalmi igényű irodalom egy része is az izmusok útját járta.

A példák közismertek. Majakovszkij, Eluard, Aragon, Bocher nevét éppúgy szokás itt felvonultatni, mint Komját Aladárét, Barta Sándorét, József Attiláét vagy az Illyés Gyuláét. A század első negyedében induló fiatal író többnyire az Action, a Sturm vagy a Kassák-féle Ma hasábjain kapott fogódzót lázadásra. Illyés Gyulának Marcell Sauvage volt a Beranger-ja, s József Attilának is Tzara és Sauvage jelentette egy ideig Párizst. Az ellenforradalom első évtizedében a perifériákra űzött haladó irodalom az avantgardista lapokban talált búvóhelyre. Az Egység, Akasztott Ember, Ék, Új Föld, 100%, Kék Madár, Periszkóp, Magyar Írás stb. — tanúskodik róla. Joggal merül fel a kérdés: nem volt-e szükségszerű a modern lázadó költészet számára az avantgarde kitérője?

Persze a „szükségszerű” szót nem szabad általánosítani. Egyesekre áll, a fejlődés egészére azonban sokkal kevésbé. A lírára inkább vonatkozik, de az epikára egyáltalán nem. Hiszen a XX. század első harmadában is volt

a haladó irodalomnak egy töretlenül realista szárnya. Bizonyosság rá Gorkij, Fagyjev, Solohov, Bjednij, Scsipacsov, Szurkov; Arnold Zweig, Heinrich Mann, Barbusse, Romain Rolland neve és művészete. De ha a szükségszerűség mereven értelmezett megszorítását félretoljuk is: még csak egy meddón megkötő csomót oldottunk el; a probléma egésze megválaszolatlan. Tisztázáshoz szükséges az avantgardista mozgalmak történetéből néhány jellemző vonás felelevenítése. Mégpedig nem annyira az egyes izmusok közti különbség felmérését kívánja meg a történeti számvetés. Az igazi megértés sosem csak a részletek közt igazít el: elsősorban az irányzat egészének helyét jelöli ki. Futurizmus, expresszionizmus, kubizmus, dadaizmus, konstruktivizmus, szürrealizmus stb. nemcsak azért voltak rokon jelenségek, mert szinte egy időben tűntek fel, s jobbára ugyanazok voltak a reprezentánsaik. Ami eltéréseikben is egységet ad nekik, az azonos gyökér: a mindegyiknél közös társadalmi-világnezetűi élmény. A kritikára elsősorban ennek meghatározása vár feladatként.

Az avantgarde törekvések őskeresésükben messze nyúlnak vissza. Nemcsak Apollinaire-re, Cendrarsra, Max Jacobra vagy Marinettire hivatkoznak mint elődeikre: Walt Whitman bibliától ihletett hosszú sorokban lüktető életigenlő pátozát éppúgy sajátjuknak vallják, mint a felszín hazug, üres világa ellen forduló kihívó merész dacot Rimbaud vagy a rejtélyes Lautréamont szabadon szökellő verseiben. Az addig jobbára elszigetelt magányos törekvéseket azonban egy nemzedék zömének uralkodó irányzatává csak az első világháború nagy megrázkódtatása tette. Lázított a feldúlt Európa véres élménye. A meggyötört humánus, a szenvedő morál a tiltakozás szavát kereste. S az ekkori döbbenet hatása alatt merevült riadt keserű fintor a költők arcára, s kezdett el tehetetlen szenvedéllyel vergődni a vágy egy új világ, egy új hit, egy új ember után.

A „hadköteles század fiataljai” érezni kezdték: „akasztott ember” a modern társadalom embere. Sorsa kallódás, csonka élet, félembőség a teljesség helyett. A lélek rettenettel teli ősvilágából kiszabadult képek minden kapcsolat nélküli zürzavarával próbálták érzékeltetni a káoszba széthullt életet. Ekkor születtek olyan versek, mint pl. a fiatal Illyés fordításában Jouve Hangyaboly-a:

Bélpoklos a föld, fekélyes megdagadt késeket virágoz.
Mögfulladt utak csapásai fetrengenek rohadó vizek
pocsétái alatt.

Vak vihar már.

Duzzadt posványok között városok sikátorai,
árkok, nyálas kígyók futnak, tekeregnek,
ronda belek.

Végtelenül-szerteszt Hullaház.

Nézz hátra testvér mi van mögötted.

Halottak támolyognak feléd, szemeikben
zsiros kukacok.

Lövészárkok, forradalmak, levert zendülések
összerothadt hullái felé

a testvértelenség fája rázza

a megkeseredett gyümölcsöket.

Ekkor élték sajátjukká az induló írók Tzara kegyetlen ítéletét: az ember a természet legpiszkosabb része, s nem lehet mást tenni, mint dühödt megvetéssel visszavigyorogni a megkerült világra.

A tehetetlen kétségbeesés bontotta haját a fiatal József Attila szökdöső képeiben is. „Vigyázz, vigyázz, mert megőrült a sátán” — hangzott riadt kiáltása. Arra figyelt, hogyan „sikoltanak a néma hivatalnokok”, s „kolduscsontokban” miként „nyöszörög a szű”. A körülötte levő visszájára fordult világban „könnyek hajtják a régi turbinákat”, „a szívekben vakok topognak”, „az utcára dobott eseléd lány fiaeskája holttestét költögeti”, s a „lepipált szomorúságra” szól rá a költő: „gyűjtsd fel ma éjjel a menhelyeket”. Torzít ez a különböző versekből egybevágtott montázs? Nem. Mert épp ez volt annak a költészetnek a lényege: össze nem függő laza képsorokkal feldúlni minden elfekvő elégedettséget, megdermeszteni a gyanútlan élő olvasót, átadni neki a szorongást: egy megőrült világ üvöltő rémületét. Az élet mintha elvetette volna a rendező értelmet, a szilárd összetartó formákat. Félredobta hát mindezt a művészet is. Így vélte csak elmondhatónak a kínokban fogant jajdulást: „Nagyon utálkozhatott az isten, hogy ilyen csúnya planétát köpött”. A költészet, ha egyoldalúan, ha eltorzultan is: megélte az imperializmus korát.

Ezért rokon a „különös éjszakába” dadogó kései Ady hangja ezzel a líráival. Joggal látták benne „mozgalmuk első hírnökét” a Ma írói. Irodalmunkban az imperialista rettenetre ő figyelt fel először. Ez érteti meg, hogy Marcell Savaugé majdnem ugyanúgy hallotta Párizs hajnali csendjében, amint „a vonatok üvöltései megsokasodnak és a felhasított gépek szétrohannak a megvérzett síneken”, mint ahogy a csucsai kastély beteg lakója figyelte „a kába rossz szavú” éjben „a rémnnek ezer hangját”.

A versbe oltott káosz azonban csak egyik arca volt a századelő avantgardizmusának. A legjobbknál hozzátartozott a szörnyű mán túlnyúló, életigenlő, jövőt idéző szenvedély is. A romlásba hullt világból egy új hitnek, egy új embernek, egy új társadalomnak a vágya szökött elő. „A pszichikai szét-hullottság”, a „belső disszonancia” poklából, ahol „nincsenek fix pontok”, „nincs lelki bázis”, a humánus jegyében történő „szintetikus egybefogás” szükségességét hirdette a fiatal Sándor Kálmán. „Az élet egyszerű megmutatása még nem elegendő . . . Utat kell mutatni” — hangzott Illyés Gyulánál a követelés. Az élet régi formái ellen felvonuló lázadóknak a jövő igénye élt.

Igaz: ez a messianisztikus változtató szenvedély csak az absztrakciók nyelvén tudott szólani. A tárgyaltan lelkesedés himnuszát zengte az álmodott újról. Még a forradalmi rohamra küldő kiáltásokban is — inkább csak az elvont céltalan indulat adott egyszavas, kurta tördelt parancsokat, s nem a katonái erejét és a terep titkait ismerő vezér nyugodt, kemény határozottsága szólt. S mégis: kispolgári fejvesztettség és valóban előrehajló forradalmi nyugtalanság ennek a jobbratörő vágnak makacsságában, eltérő irányában és más-más hőfokában vált el egymástól már a közös avantgardista formaruhában is. Hogy mekkora volt a szenvedély, amellyel a megcsúfolt emberség kereste a holnap útjait — ez mintegy előrevetítette az egyes költői pályák későbbi fordulatát is, a különbségre utalt az egységen belül.

Ugyanaz a József Attila, aki tépett szavakkal és zilált képekkel sikoltott ki a ma börtönéből, „egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakját” idézte fel. Láttá, miként szókoznak fel „a gyárkémények szikrát lehelő arkangyalai, hogy visszavívják a pokoltól Ádámot és Évát”.

A lélek humánium-szomja képeket varázsolt, hol „futós, szabad pusztaságot lepnek el a fiúk, lányok, szép szívükben fényesség suhan — kéz a kézben úgy táncolnak körül lassúdan”. Látta a nagyvárosokat, melyekről a messzi vándor beszélt: „Ott az emberek nem ismerik egymást, a katonák se hordanak puskát, hanem a nagy tereken muzsikálnak” és „Nagy hidak vannak, amelyeken el lehet álldogálni és nézni a vizet meg a hajókat”: Darabosan, kemény tömbökben szakadtak ki a szavak és a képek, s mégis lebhenő, fátyolos könnyűség rezgett bennük, mintha egy érintésre szerteomlanának. Nem a valóság szülte őket: a lélek álmaiból hozta fel a szikár szenvedély, a jobb utáni vágy alkudni nem tudó konoksága.

Az imperializmus világának eltorzult tükrözése volt ez a sajátos kétarcú költészet. Létrejöttéhez érteni kell a kort. Végtelen távlatokat nyitott ekkor az ember előtt a rohanó technika. Az expresszek és az aeroplánok nemcsak a versekben száguldottak: a valóságban is. Az ember felnőhetett, magasra szökhetett volna: az égig emelhetette volna fejét. Ehelyett azonban önmaga ellen fordította a saját maga teremtette csodákat is. Egyetlen kor sem élezte ki még ennyire az ellentétet a nagybetűvel írt diadalmas Ember és az ember telenség közt. Ennek az ellentétnek a megélése, de a képtelenség a feloldásra hívta létre a század első harmadának anarchikusan lázadó költészetét: az avantgardizmust, a tébolyult zűrzavarnak és az absztrakt messianisztikus változtatni akarásnak ezt a különös ötvözetét.

Többnyire kapcsolatban voltak ugyan ezek a lázadók koruk forradalmi mozgalmaival, de nem értették igazán törvényét. Nem értették a leglényesebbet: a tömegek, a nép központi szerepét. Nem láttak benne mást: csak szánandó áldozatot vagy nagybetűvel írt üres absztrakciót. Nem vették számba a maga konkrét hétköznapi valóságában, mint a történelem legfőbb hajtóerejét. Kit sorsa, kit egyéni vakság, kit a kor számos akadálya, kit pedig a bürtönné záruló magány, de távol tartott a tömegektől.

Szélsőséges formában s mégis jellemzően jelent meg ez az értetlenség az 1919 utáni Kassák Lajos írásaiban. A habozásra hajló gyengeség a bukások okát, mint mindig, itt sem a külső ellenállás legyőzendő erőiben vélte megtalálni: saját eszméit vádolta, egykori hitét adta fel, új csatára készülés helyett lemondott a további harcról. 1920 júniusában így összegezte Kassák a Ma hasábjain a leverett proletárdiktatúra tanulságait: „Merjük bevallani magunknak, a munkásság tömegei még közel sem állnak azon a nívón, hogy feltétlenül és a legszigorúbb ellenőrzés nélkül átvehessék a hatalmat”. Ez a kiábrándultság támadott rá Barta Sándorékra, mikor azok 1923-ban kiváltak a Ma csoportjából, és sorsukat végleg a kommunista mozgalomhoz kötötték. Volt mesterük árulást vetett szemükre. Bűn az — írta —, ha „a magam nagyobb képességeit hozzáalacsonyítom a tömeg nívójához, és azt írom és azt festem neki, amit ő az ő jámbor fejével megért”.

Kassáknak, az egykori forradalmárnak a bukás utáni meghasonlásból kinövő individualizmusa és arisztokratizmusa végeletes volt ugyan. Sokban egyéni ügy. De ha másban nem, értetlenségben, a kérdés súlyának fel nem mérésében vagy bénító kényszerűségben a tömegek mindennapjaitól, harcaiktól való elszakadás ott kísértett az avantgardizmus legjobbjaival is. Ezt érezhette meg József Attila. Nem a tudatos felismerés, de az életművet mindig ösztönösen is formáló, kiteljesítő belső hajlam korrigálta nála a vállalt irányzat egyoldalúságát. Ő sohasem volt pusztán avantgardista költő. A nehéz göcsörtös valóság nem engedte soha szabadon. Az absztrakciók és az ürbe

kiáltó képek világából lelkét vissza, a földre mindig lehúzta „a megfáradt emberek” jól ismert s együtt szenvedett sorsa, a népközelség. Költészetében az izmusok zajos plakátjaival feleselve ott volt a tiszta egyszerű népi hang. S ezzel mintegy belső művészi bírálata adta saját avantgardista verseinek is. Igaz: nem lehet eszményíteni a 20-as évek magyar népiességét. Ellenforradalmi talajon született, a kiábrándulás hajtotta fel. Vesztett háború és bukott forradalmak után a minden távlatot elejtő hitetvesztés futott itt az egyetlen biztosnak érzett menedékhez — s zárkózott el a népi élet óvó melegébe a rideg világ elől. Csöppet se véletlen, hogy József Attila a 30-as évek elején egyszerre fordult szembe korábbi útkeresésének mindkét irányával: az avantgardizmust éppúgy elvetette, mint az ellenforradalmi korszak sajátos magyar népiességét. Nem a kettő szintézisét teremtette meg: a munkásosztály erejére eszmélt költő realizmusát szegezte szembe velük. De már fejlődésének ezen a fokán is az elzárkózó s így provincializmusba fúló népiességet ellensúlyozta nála a távlatokat követelő avantgardista nyugtalanság. S a még ebben a leszűkített formájában is népközelséget jelentő népiesség viszont megóvta tőle, hogy végleg elveszzen az izmusok csapdjában.

Mert csapda volt ez az irányzat. Megcsúfolta, fonákjára másította önnön szándékait. Hívei királyság keresésére egy új világ, egy új ember felfedezésére indultak el. S nem hoztak vissza magukkal mást, csak amit legkevésbé akartak: az izmusok folyvást változtatott művészi programjait.

Az individualizmus felelőtlensége ellen lázadt az avantgarde. A kollektív embert vallotta eszményként. De mivel a tömegekkel találkozni, harcaikkal egybeforrni igazán nem tudott, a saját visszajára fordult: a végtelen szubjektivizmus művészete lett. Az egyén önmaga és önmagában akarta elvégezni azt, amire választ csupán a jól figyelt és jól értett valóság, a tömegek vállalt harca s mozgalma adhatott volna.

Innen az érzelmi kétarcúság; riadt tehetetlenség-érzés és görcsös változtatni akarás feleselt egymással. S ebből az ellentétből szakadt ki az értelem határait ostromló kétségbeesett erőfeszítés: a műben végrehajtani a varázslatot: tagadni, szétbomlasztani végleg a régit, s megteremteni az újat. Ezért az „önműködő írás” meddő kísérlete. A lélek tudattól nem ellenőrzött küszöb alatti csendjét figyelte sóváran a felajzott nyugtalanság, hátha onnan kap választ kérdőjeleire. Ez érteti meg, miért került egymás mellé a szimultanizmus káosza és a végtelen absztrakció. Minthogy jelezte ez az észlelt rendtelenség és a vágyott rend kínzó ellentétét s tükrözte egyben az értetlenséget is a valósággal szemben, ahol nem válik el, hanem mindig egybevág, egymást villantja fel lényeg és jelenség. Itt viszont áthatolhatatlan irracionális ködben vesztek el a dolgok. Együvé tartozásuk eltűnt, elmosódott. Tétován, tanácstalanul imbolygott köztük a lélek. Zsákutca volt ez? Buktató? Az is. A magányos intellektuális anarchista lázadása mondott csődöt benne a történelem előtt. A jobbak számára azonban nemcsak ezt jelentette, hanem a Felhők tisztító időszakát is. Válságot, melyet a történelem részben igazolt, de ugyanakkor már cáfolt is.

Hiszen közben a valóság egyértelműen kimondta már a magyarázó szót. Az imperializmus korának ellentmondása szükségszerűen hívta létre a feloldó proletárforradalmakat. A megszádlult emberi világba visszakerült újra az értelem, uralkodóvá lett a megértett törvény. Az ember a kivívott szocializmusban győzött a kaoszon. Csöppet se véletlen, hogy azok, akik ezt a valóságot átélték és mozgását értették, kezdettől fogva idegenkedve álltak szem-

ben az imperializmus világát torzul, mert értetlenül tükröző művészi avantgarddal. Az izlés válasza sosem független a világnézettől: nem volt független itt sem. Szerintem nincs ok rá, hogy elhallgassuk Lenin kezdeti húzódozását a fiatal Majakovszkij művészetétől. Annál is inkább, mert Majakovszkij költészete érintkezett ugyan az izmusokkal, de éppúgy, mint a József Attiláé, velük sohasem azonosult; útja nem az elveszés, hanem kitörés volt az avantgardból. A győztes forradalom nyomán egyre mélyebben megértett valóság mindinkább kirostálta művészetéből mindazt, amit „cifrának, mesterkéltnek” érzett benne Lenin. A 20-as évek közepén írt nagy poémájában már egyértelműen a realista költő beszélt. S Majakovszkij útja nem volt egyedülálló. A kibontakozó szovjet irodalom szorította leghamarább perifériára az izmusok révületét. De ezt az utat járta a haladó költészet világszerte is.

Az avantgardista irodalom csak akkor lehetett ellentmondásosan bár, de progresszív tartalmak hordozója is, amikor a kapitalizmus az imperialista szörnyűségekben már feltárta ugyan a maga lényegét, de az álmodott változtató világforradalom mégsem érkezett el; s ahol győzött is: az új világ, a szocializmus még nem tudta meggyőzően dokumentálni a benne rejlő jövőt teremtő erőt. Ezért nem véletlen, hogy épp a 20-as évek vége, a 30-as évek eleje volt a forduló. Egyrészt a gazdasági válság anarchiájába zuhant kapitalista társadalom, másrészt az ötéves terveit elkezdő Szovjetunió, a látni akarók számára világossá tette a valóság törvényét; megmutatta, mire képes a felszabadult nép. Avantgardizmus és haladó költészet ekkor vált el végleg egymástól. Ami addig az imperializmus eltorzult, mert értetlen tükrözése is lehetett, a világ első szocialista államának ötéves tervekben történő felnövekedése után egyre inkább csak az imperializmus igazolójaként élhetett tovább. A valóság utat jelölt. A XX. század legnagyobb vívmánya, a győztes szocializmus nemcsak a munkásosztály forradalmi törekvéseinek adott új lendületet, minden demokratikus szándékra bátorítóan hatott. A jobbaknak visszaadta az értelem hitét. Már nem kellett céltalan kétségbeesésben vergődniök a kínok szorítójában sem: panaszt tehettek a tudáshoz, a század tekintett rájuk pártfogóan. A meddő botorkálás az értelmén túli káoszban már nemcsak, s elsősorban nem azt a megzavartságot tükrözte, amelyet az imperialista rontás első döbbenete váltott ki a felkészületlen lélekből: a szocialista jövőt rettegő, fáradt bizonytalanság menekült rejtjeles képekben beszélő mítoszokhoz.

A burzsoá művészet *l'art pour l'art*-ját egykor dacosan, hetykén elvető avantgarde a hajdani ellenféllel vagy lemondó, fáradt s feltétel nélkül behódoló „különbékét” kötött — Szabó Lőrinc pályája a példa rá —, vagy ha nem is adta fel maradéktalanul régi önmagát, modernizmussá szelődülve az elefántcsonttorony hűvös, arisztokratikus esendjébe tért. A szó mindkét értelmében: polgáriasult. Meghökentő kócoságával együtt kívül hagyta a kapukon hajdani tiltakozó nyugtalanságát is. Csak a világ értelmetlenségét a téboly monomániájával hirdető reményvesztést vitte magával. Így lett az egykori lázadó Kassák harcolni immár képtelen fáradt, céltalan humanizmusával a konzervatívva vénült Nyugat munkatársa. S ezért indulhattak a modernizmus új fiataljai Babits védőszárnyai alatt. Hol vagyunk már a régi tagadó szenvedélytől! Hiszen a Nyugat ekkor nem egy új haladó irodalmi fejlődésnek lehetséges ugródeszkája, hanem az öncélú művészetnek szerkesztői programokkal körülbástyázott biztos védvéra volt.

Babits elzárkózó művészi arisztokratizmusának és erkölcsi komolyságának sajátos ellentmondó ötvözete — az új klasszicizmus-igény — idegen-

kedett ugyan mindenfajta anarchikus lelki fegyelméletlenségtől, de ez a tartózkodás nem gátolta abban, hogy ne vállalja az újra hódítani kezdő modernizmus mellett a dajka szerepét. Ugyanaz a Babits, aki 1917-ben az avantgardista lázadás hőskorában szenvedéllyel óvta irodalmunkat a „veszedelmes világnézettől”, 20 évvel később, a hőskor tüntén az ingó lelki káosz legpregnansabb s legtehetségesebb új képviselőjének, a fiatal Weöres Sándornak költői útját egyengette. A „tisztá költészet” hívős konzervativizmusa s a formabontó lázas szubjektivitás egymásratalált. A valóban haladó költészet útja azonban merőben más irányba vitt. Nemhogy a művészi öncélúság elvével nem kezdett egyezkedést. Szakitott végleg a modernizmussal is. Nemcsak elvált tőle: szenvedélyesen ellene fordult.

József Attila már 1929-ben közreadott kötetéből, a Nincsen apám sem anyám-ból kirostálta azoknak a verseknek a túlnyomó részét, amelyeket két-három évvel előbb a modernizmus bővületében még oly nagy számban írt. A pályája egészét átfogó egyetlen általa készített válogatásba, a Medvetánc-ba pedig jóformán egyet se vett be már közülük. Nem érezte igazán a saját folytonosságához tartozóknak őket. 1931-ben megírta bírálatát Kassák 35 verséről. Nemcsak egy hajdan annyira szeretett költőről mondott ítéletet: elvetette benne a saját egykori művészeti elveit is. Hadat üzent „a leggondolatlanabb, logképtelenebb esztétikának”, a modernizmus esztétikájának és a hozzátartozó szubjektivistá világnézetnek is. Szembeszállt „a leghalgbább elvvel”, amely szerint „a szavak nem arra valók, hogy értelmet hurcoljanak”. S hitet tett a felismert igazság mellett: az embert emberré, a művészetet művészté a valóságot felmérő értelem teszi.

S nemcsak teoretikus írásaiban: legsajátabb nyelvén, a költészetén is megtagadta az izmusok útvesztőjét. 1933 végén írta: „Ilová forduljon az ember, ha nem tartozik a harcosok közé” kezdetű versét, a két világ között tanácstalanul imbolygó intellektuellnek ezt a kitűnő ironikus lírai jellemképét. Annyira meddő s üres az itt ábrázolt élet, hogy csak értelmetlen lehet a hozzátartozó halál is:

Meghalni semmiért sem tudna, de ha villamos
ütné el, bátran állna a halál elé.

Céltalan életből csak céltalan halálra telt. A sorsot itt nem az ember, az ostoba véletlen szabta ki. De ugyanakkor más is volt ez a vers; nemcsak gúnyirat egy társadalmi jellem, a harmadik utat kereső intellektuell tragikomédiájáról, hanem esztétikai hitvallás is. Egy ismert, a szürrealizmus varázsigeit hirdető literátor szerepelt a vers címzettjeként. Aki ismeri a modernizmus elveit, érti, mire utal a kép:

Tudja mindazt, mit én tudok, de nem onnan tudja,
ahonnan én.
Eszét külön, szívét külön szárnyalja be az egy-
röptű szó.
Madarat lát? — pihe suhan s a csontváz ott áll
messzi kopasz ág zörgő tetején —

„Pihévé” és „csontvázvá” az izmusok vegykonyhájában szokott szétoszlan az, ami a valóságban madárként él. Jelenséget és lényeket egymástól eloldó,

összefüggéseik belső törvényeit elfedő szürrealista alkotó módszer felé vág itt az él. S oda vág az utolsó verszak is :

Nézd ! szólnék, de mit is mondjak? meghallgat, de
 legbelül egy öregre figyel,
 ki szomorúan mosolyogva őszi esőben lebontott
 hajjal bolyong —
 hűvös szelét már én is érzem s megrendülök.
 El innen, el —

Az „őszi esőben lebontott hajjal bolyongó” öreg „hűvös szele” a modernista költészet minden olvasóját megcsapta már. Ismerős a mindenségge növesztett én, akihez a kívülről jövő szavak nem érnek el, hisz érzékszerve a valóságra nincs, csak a lélek tudattól nem ellenőrzött irracionális mélyeibe bámul, s onnan hozza fel a vélt kincseket : a felvert ösztönök motyogó zavart képeit. A szürrealista költészetben mindig ez az én a hős. S neki szól József Attila kemény ítélő szava :

El innen, el —
 Ellenség ő, ellenségünk páralepte szemével —
 nekünk vaskörmével kívül, a hideg kályhán
 csörömpöl, guggol a gond.

Egy bomlasztó beteg irodalom ellen tiltakozott itt a költő. Nem csupán a maga nevében. Vétót mondott mindazok helyett, akik számára nem értelmetlen káosz a világ, hanem ismerik, élük s vállalják a valóság kemény, de szép s igaz törvényét.

*

A történelem tanulsága a jelennek is szól. A ma feltámadó modernizmus értékének eldöntésére mérték a múlt. S ez a tanulság szerintem egyértelmű : semmiféle vonatkozásban sem vívmány az ismét hódító formabontó szenvedély. Ellenkezőleg. Jelentkezésében visszaüt az elsüllyedt polgári múlt. A szocialista világnézet lényege : a hit az értelemben, a hit az emberben, a hit a tömegek okos, alkotó lendületében. Akik dermedten állnak az atomkor ügyvélt szörnyei előtt, s azt hiszik, hogy a pusztulás árnya nehezedik el a világon, akik szerint a művészet nem tehet mást, mint a lélek irracionális zónáiból eszelős képeket villant az eljövő rémségek elé — valóban egy értelmet vesztett pusztuló világ szószólói. De ez a világ nem az emberé. Hiszen az imperializmus bűvköréből a föld egyharmada kiszakadt már. S ez záloga annak : nem győz a halál, úrrá lesz sorsán a jövőt akaró emberiség.

Az ellenforradalom anyagi kártevését gyorsan kiheverte az ország, de a lelkekben végzett rombolás helyretervése hosszú idő. Csalódottságot, hitvesztést, néma közönyt hagyott hátra, olykor a jobbakban is az átszenvedett idő. Értelemmel telíteni az üressé vált, kedves életeteket — ez a megoldandó feladat. S ezt a munkát csak a jelenségek összefüggéseit feltáró, megértető realista művészet segítheti elő. Az úgynevezett modernizmus épp az ellenkező irányba hat. Körülpólyázza, elmélyíti a fásultságot, átmenetből állandósítja a céltalan közönyt. Káoszba oldja a világot, szétzilálja az amúgy is kusza tudatot. Realizmus és modernizmus között éppen ezért nem lehetséges egység. Nem lehetséges szerintem még a formai vívmányokra hivatkozva sem.

Nem mintha az irodalom belső fejlődését tagadni akarnám. A költői eszközöket tökéletesítve adják tovább az egymást követő korok. A tehetség, hozzáértés és szeretet mindig jobbra teszi, amit örökbe kapott. S az avantgardista írók között voltak nagy tehetségek. Voltak, akik a gépek, a tudomány századának új követelményeihez igyekeztek hozzácsiszolni a művészet áthagyományozott eszközeit. Az új találmányok nevet követeltek, nemcsak a tudományban, a költészetben is. S az izmusok kezdeti korszakukban segítettek elvégezni ezt a feladatot. Csak néhányat kiragadva a XX. századi modern lírának azok közül a vívmányai közül, amelyeknek elérésében része volt a költői avantgardizmus egyes jelentős képviselőinek is.

Különös hangsúlyt kapott a meglepetés, az a hatásos művészi csend, amely mindig leülepszik a gyorsan váltott, egymástól látszólag messzeeső képzetek hézagai közé. A részletező, kifejtő előadásmód mellett és helyett előtérbe került a gépek közt élő nagyvárosi embernek fokozottabb asszociációs készségére, éberebb figyelmére apelláló néma beszéd. Módosította ez az érzékenység a képalkotást is. Uralkodóvá lett a sűrített kép: gyorsan vilámló metaforák foglalták el a kényelmes lassú hasonlat helyét. Oldódott némileg a ritmus. A XX. századi líra nemcsak a nyelv zenei elemeit: hullámozgatja a gondolatokat is. A korábinál teljesebben aknázza ki a gondolatritmus lehetőségeit, s ez befolyásolja, lebegőbbé teszi a nyelvi zenét. Mint minden korban, most is, addig kívülrekesztett, művészietlennek ítélt szavak kerültek a versbe. Költői anyag lett a modern technika világa, a tudomány számos új fogalma, a makro- és mikrokozmosz. S tovább lehetne sorakoztatni a példákat.

Nem arról folyik hát a vita, hogy módosította-e a XX. század a művészet örökölt eszközeit. Erre a válasz csak igen lehet. De szerintem arról lehet és kell is vitázni, helyes-e és igaz-e, ha ezeket a változásokat az avantgardizmus kizárólagos sajátjának tekintjük. Hiszen Ady realista költői műhelyében jobbra mind ott voltak már ezek az eszközök. Gorkij, Gyemjan Bjednij, Fagyejev vagy Solohov sem a XIX. század készen kapott írói sablonjaival dolgozott. A költői eszközök továbbfejlesztésében megvan a maga nagy érdeme a XX. századi realizmusnak is. A tökéletes kifejezést kereső szándék ide is fordulhat tanácsért. A késői, realista Majakovszkij vagy József Attila költészetét is veheti példaként. Nem szükséges megidéznie az izmusok eltűnt kísérletét.

Az a szemlélet, amely a modernizmus világnézetét elítéli, de ugyanakkor formai eszményként állítja a jelen elé, nem tesz különbséget a művészi eszköz és forma között. Holott szerintem a kettő nem azonos. A rím, a ritmus, a hasonlat, a kép s a poétikában felsorolt többi kellék — állandó, de önmagában néma eszköze a költészetnek. Formává csak akkor lesz, ha jelentést kap. Hiszen a forma mindig az eszközöknek meghatározott, bizonyos érzések, gondolatok, hangulatok felidézésére szolgáló s ennek megfelelően hangsúlyozott rendszere. Nem önmagában él, szervesen nő ki a világnézetből. József Attila realista szakaszában is — s tegyük hozzá: nem olyan kirívóan, szembezőkően, de sokkal gazdagabban és árnyaltabban — ott vannak ugyanazok a költői eszközök, amelyeket az avantgardista lázadás idején használt. Az ábrázolás módja, a megszületett forma mégis egészen más, mert megváltozott közben a világnézet.

Jellemző dokumentuma ennek a fejlődésnek az Anyám c. vers három fennmaradt variációja. 1925-ben keletkezett az első változat: Anyám meg-

halt. A vers szabadon futó soraiban minden belső oksági kapcsolat nélkül torlódnak egymásra a képek. Csak a képek élnek, a vers egésze nem. „A parasz-
tok learattak, kispadokon várják a halált, poloska marja álmainkat, tányérunk
csak falakra való”. „A híd lassan kijön a ködből, a túlparton szuronyok
állnak”. S így végig a versen. Szeszélyesen ugrál a képzelet, mint az álom
és az ébrenlét közti rejtélyes mezsgyén. A kétségbeesett tehetetlenség-érzés
sír fel az értelmetlennek érzett világból. S ezen nem változtat az utolsó sor
sem: „Itt az olló, ott pedig a szövendő szövet — mire várunk?” Tanács-
talanul, választ hiába várva mered a semmibe a meddőn feltett kérdés.

Az 1926-os változaton már jobban átdereng a valóság. De még itt is
kapkodók, a realitás törvényétől nem fegyelmeztettek az asszociációk. Mere-
ven, kattogva illeszkednek egymás mellé. Az élet változatlanul titok. A költő
tétován, vontatottan egy elátkozott világból beszél:

Anyám meghalt, most nem tudom mit tegyek véle,
a bögrét két kezébe fogta,
egy vasárnap, úgy estefelé, csöndesen elmosolyodott,
akitől virágot kapott, nem volt anyakönyvi lapja,
még a házmeister sem látta,
Ha Kínában él, őt küldik el a sárkányokhoz

Megfoltozná kabátomat, megnézné, milyen szép
vagyok meztelenül,
még soha senki se látott meztelenül,
a mosásban kicsit meggörnyedt,
én nem tudtam, hogy fiatalasszony,
álmában tiszta kötényt hordott, a postás olyankor
köszönt néki.

Hogy telnek meg ugyanezek a mozzanatok étellel, tartalommal a vers
1931-ben írt végső változatában. A képek jobbára nem változnak: csak a
funkciójuk más. Nem öncélúak többé. A kötött formába beleilleszkedve a
megértett világot hordják. Az anya törekeny, szelíd szépségét, széthullt álmait,
meddő ifjúságát emelik magasra, mintegy mementóként, a boldogságot el-
orzó tőkés társadalmat idézi meg a művészi vádbeszéd.

A költemény 1926-os avantgardista változatában uralkodó költői eszköz
az úgynevezett néma beszéd. Váratlanul, meglepetésszerűen követik egymást
a képek. Köztük pillanatnyi némaság támad. Egy századmásodpercre mintha
megtorpanna a vers. Nem a szó, a felszakadó csend beszél. S nem utolsó sor-
ban ez szuggerálja az olvasóba azt a tétovaságot, céltalanság-érzést, amelyből
fogant a költemény. Az Anyám végső változatában is él a költő ezzel a művészi
eszközzel. De ott nem ez az uralkodó. Ritkábban szökik elő, csak elvéte
szakítja meg az összefüggést, nem hívja fel magára a figyelmet, csak árnyalja,
kíséri a mondanivalót. Az asszociációs ugrások között feltorlódo csend éppen
ezért itt már nem céltalan szomorúságot dajkál. A szerep mintegy a gondolat-
jelé: a vers szívét jelentő mondat felé sodor. A „Gondoljátok meg proletárok”
zengését készíti elő.

S ugyanígy egészen más funkciót tölt be a realista s mást az avantgar-
dista formában a modern költői eszközök egyik leglényegesebbje: a sűrített
kép. Vagy ki ne érezné, mennyire másképp villan ugyanaz a kép a Szocialisták

1926-ban írt vázlatában: „Tanácsot állunk a dombon, gyöngé fürjek, nyulak bűnnek meg nyugodtan lábainknál” és a másodikban: „Tanácsot állunk a dombon, melyre pincéből, bányából, kubikusgödörből feljutottunk”. Az első variációban a képen van a hangsúly, a vers jelentését az hordozza. Sejtelmes elvontságában az annyira vágyott, de irreális messzeségekben lebegő béke, humánus küldi fényjelét. A szocializmus a költő számára inkább még csak homályos érzélem, mint felismert törvény. A második versben a kép alárendelt szerepet játszik. A hangsúly nem rajta, a realitáson van. Itt a domb már nem valahol a költői álmok messzi világában: a valóságban van. Pince, bánya, kubikusgödör fölé magasodik. Nem az elvont humánus üzen rajta keresztül, hanem a konkrét és győztes emberség. A jóság béna vágyát jelző „gyöngé fürjek, nyulak” helyett — a maga realitásában, az élet mélyeiből felküzdve magát, megjelenik az az erő, amely a történelmet történelemmé teszi: a munkásosztály, a nép.

A modern technika világa megformálásra váró költői anyagként a fiatal és a késő József Attilánál is ott él. De mennyire másképp. Az avantgardistánál az embertől elszakadt, az ember ellen forduló riasztó rémként jelenik meg a gép: „vonatok dübörögve érkeznek, indulnak, gyárak ijedten vonítanak”, „a butaság expresszvonaton robot előttünk”, s a modern technika csodáira egyetlen válasz a szomorú legyintés: „Ó rádióaktivitás, most olvasok és görög-dinnyét eszem és erősen tudom, hogy a világ csak bennünk változik”. A realista költőnél viszont „kezes állat”-ként simul az ember lába elé ugyanaz a gép. „Testvéri tankok” indulnak fel érte oltalmazón, s „a történelem futószalagára szerelve” készül a szép, értelmes jövő. A fiatal költő humánusvágya még gépek nélkül álmodja az idillt. Csak a kétségbeesést is rejtő Kakuk Marci-s hetykeség meri dacosan „negyvenemeletesre” építeni a századokat. De egyébként a vasárnap délutáni falu tempós, kispadon ülő békéjét, esendjét árasztják még azok a nagyvárosok is, amelyekről a messzi vándor beszél. A késői költő viszont már „a dolgozók finom fémállamáról” szó álmokat, s azt a jövőt idézi vágyón, ahol „sarjaink bízón csacsogva — jó gépen tovább szállanak — a művelhető csillagokba”.

A példák mutatják: nem előre gyártott, szabadon hurcolható építési elem a forma — világnézet tartozik hozzá. A céltalanság és tehetetlenség-érzés hozta létre a szürrealizmus jelbeszédét. Gyermekes, primitív népek, tanácstalanul vergődő kiégett életek figyelnek fel rá. A felnőtt, világot formáló, értelmes ember nyelve viszont a realizmusé. Az előbbiben a világgal szemben megnyilvánuló értetlenség használja fel a különböző költői eszközöket, az teremt formát, a formátlanság zajos formáját: az izmusokét. A realizmusnál viszont az értelem, a vállalt és felmért valóság diktál, az határozza meg a formát is. A megélt igazságon, a valóságon van itt a hangsúly, a valóságon, melyet az észrevétlenül, lágyan simuló forma hord, s tesz kedvessé a szív előtt. Szöges ellentéte egymásnak a kétféle forma, mint ahogy ellentétben áll az őket létrehozó világnézet is. Hiszen a forma nem ruhája — teste a versnek. Éppúgy, mint a művészi eszme, ő is: vallomás az életről. A szocialista költő éppen ezért nem tűzheti maga elé célul a lehetetlent, a realizmus és modernizmus egyeztetését. Ez a kísérlet csak csódlhoz vezethet. A mi költészetünk szürrealista oltás révén nem — csak a valóság mély megértésére törő, a tömegek harcaival egygyéforró szenvedély révén izmosodhat meg. Csak így végezheti el feladatát: megértetni a hitetvesztettekkel is a dolgozó munkás emberiség megtörhetetlen erejét.

UNGVÁRI TAMÁS

A POLGÁRI KÖLTÉSZET ÚTJA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Vázlat

Az Akadémia tudományos ülésszaka nem véletlenül állította József Attilát vizsgálódásainak középpontjába. Az ő költészete, művészetének problematikája szinte az egész századot bevilágítja — fényt vet visszafelé, mint azt Adyhoz való kapcsolatában Révai József meggyőzően bizonyította; útmutatást ad mai költészetünknek, mint Diószegi András fejtegette; segít megismerni szocialista költészetünk előzményeit, ezt Tolnai Gábor előadása jelezte. A korszak jobb, szélesebb, alaposabb ábrázolásához azonban szükségesnek látszik a két világháború közti polgári líra útjának felvázolása is. Nemcsak azért, mert ennek az időszaknak zömében polgári költői voltak, hanem azért is, mert ez a polgári költészet valahogy az ellenkező utat rajzolja a József Attilánál. Míg József Attila művésze egy nagyszabású lírai realizmust teljesít ki — a Nyugat s a polgári líra, akár az első, második, harmadik nemzedékét nézzük, szüntelenül a költészet válságával küzd, s végül a negyvenes években, mint Bóka László —, akinek előadásához az alábbi hozzászólás kapcsolódik — kimutatta, egy valóságtól elszakadó, ezoterikus művészetbe torkollik.

Vagyis: József Attila jelentősége azáltal is kiemelkedik, ha ezt a divergáló másik vonalat jelezzük. Nem sok elemezni való lenne persze itt, ha a polgári líra vonala egyenesen futna valami absztrakt, valóságfeletti művészetbe, s kivált akkor lenne a vizsgálódás érdektelen, ha ez a költészet nem mutatna fel rendkívüli egyéniségeket, nagy jelentőségű műveket. A korszak képe azonban bonyolult: a realista és antirealista tendenciák harca jellemzi. Válságok és megújulások görbéje. A polgári líra fejlődése a két világháború között nem egyenesvonalú. Sőt: világosan három időszak sajátosságait igyekeznénk elemezni.

Ez a három korszak, mint Bóka László is sejtette, véleményünk szerint így határolódik el egymástól:

1. *A háború utáni „izmusok” és a „líra halálának” korszaka.*
2. *A harmincas évek politikai aktivitása nyomán a realista tendenciák erősödése.*
3. *1935 után az antifasiszta tendenciák harca és az ezoterikus költészet ellentmondásos fejlődése.*

Vegyük sorra e három korszakot, igaz futtában, hiszen Bóka alapos elemzése a fővonalakat már tisztázta. Idézzük elsőnek a huszas évek sötét és kavargó világát; azokat az esztendőket, amikor a líra némulóban, kiapadóban volt. E korszak köszöntője — gyászbeszéd. Az új kor nyitánya mintegy záróakkordnak hallik: *A líra elhal, néma ez a kor.* Ezt és így kiáltja Babits a *Régen elzengtek Sappho napjai*-ban.* A háború utáni világban egész Közép-Európa válság-irodalmakat és válság-filozófiákat szül. Nem feladat lebeg a művész előtt, inkább a menekvés kényszere szorítja vagy a kétségbeesett aktivitás láza: mindkettő mélyén azonban betegség lappang, kiábrándulás, csalódás. Magyarországon különösen úgy érzi a költő, hogy valami rettenetes félreértés áldozata. Ne higyük azonban, hogy csak a forradalomban

csalódtak az olyan poéták, mint Babits vagy Kosztolányi. Az egész magyar fejlődés vált kérdésessé előttük, a maguk múltja is, a Nyugat-idők kora, a 10-es évek fellendülése, a liberalizmus harca. Mintha ellenkezőjére, fonákjára fordult volna minden akarat; BABITS így vall erről: „A háború vége meg is jött például; de a béke nem volt béke. Valaki nyilván gúnyt űzött belőlünk. Leglehetősebb vágyaink teljesültek, de a köszönet torkunkra fül. Amit gyűlöltünk, azt most sajnáljuk és visszasírjuk.”¹ MÓRICZ ZSIGMOND 1921-ben hasonló érzésnek ad hangot: „Ma réginek s szépnek látom ama kort, bár oly közel van, szépnek és réginek, csírákkal teljesnek látom az időket a pokolnak ama napjait.”²

Úgy érzik tehát a költők, írók: végleg letűnt a régi kor. S vele együtt a régi líra, az ő maguk lírája is. Nem lehet folytatni a költészetet ott, ahol a háború előtt abbagyagták. BABITS, amikor 1919-ben újra sajtó alá akarja rendezni régi verseit, riadtan látja: „Ezek nem új költemények, s előszót kívánnak. Még a háború előtt... keltek... Egy óceán áll köztünk és közted, olvasó. Líra mindkettő, a Béke lírája... de nagyon távol a mától. Mert akkor csúcsain jártunk az életnek, s most a völgybe zuhantunk... jött a háború, és ma hogy találhatnám meg a régi hangot, a régi szavakat?” (Közli Török Sophie, Második ének előszava. B. M. Összes M. I. 1132.)

A régi hangot tehát egy óceán háborgása nyomja el — hiába próbál Babits „könnyű dalt írni a kedveshez”: a könnyű dal, a líra meghalt, legalábbis számára s egy időre. S akár Babits, akár Kosztolányi költészetét nézzük, különös átváltozás tanúi leszünk. A formabüvészek megtagadják a formát, nehezkesebb, darabosabb lesz kezükön a vers, a dallamok hibátlan ívelése helyett tört futamok esendülnek fel, s egy még mélyebb s hitelenebb pesszimizmus tölti el őket, mint a háború idején.³

A korszak nemcsak a régi nemzedék munkásságában mutat válságjeleket. Az olyan frissen jelentkező fiatal poéták, mint Illyés vagy Sárközi se mentesek az expresszionizmus, a szabadvers hatásától. Az ő nemzedékük — hozzájuk számíthatjuk Szabó Lőrincet is — a líra válságának idején lép fel; s e válság tünete az ő költészetükre is rányomja bélyegét. Nem életlen, hogy nagy sikert a realista formákat s tartalmakat hozó Erdélyi József arat, s ő az egyetlen, akinek fellépéséhez a 30-as évekig egy lírai megújulás reményét fűzi az irodalmi köztudat.

Vagyis, hogy az első korszak képét vagy inkább futó vázlatát egy durva vonással befejezzük: a huszas évek polgári líráját válság jellemzi, a háború utáni depresszió. Költői táborok nem alakulnak még, csupán az izmusok tűzhelyei körül: az egész irodalomban az ocsudás, a nehéz álom utáni ébredés, a tapogatózás mozdulatait figyelhetjük meg.

A két világháború közötti irodalomban a cezúra: a harmincas évek fordulója. A forradalom bukása utáni tetszhalálból ekkor ébred az ország —

¹ BABITS, Keresztül kasul az életemen 18—19. l.

² MÓRICZ: Dante vízei fölött. Válogatott irodalmi tanulmányok 145. l.

³ E megzavarodásra és átváltozásra sok magyarázatot ismerünk. Volt olyan nézet, hogy a háború utáni — „izmusok” kavargása tört be az idősebb nemzedék költészetébe. A líra halálának érzését pedig az izmusok tobzódása ébresztette. Volt olyan, amelyik e 908-as nemzedék kiapadásáról beszélt. Egy harmadik azt erősítette, hogy a háború nem volt korforduló, szellemtörténeti értelemben; SZÁSZ ZOLTÁN a „Háború utáni irodalom szelleme” c. tanulmányában csak annyit ismer el, hogy „a fejlődés megszakítója vagy lassítója lehet” (Ny. 1927 II. 576—592).

s ha gazdasági válságban vergődik is, ezt a folyamatot a társadalmi aktivitás fellendülése kíséri. A szociális mozgolódást még a konzervatív oldalon is megállapítják. SZEKFÜ GYULA emlékezetes cikke *Az ifjúság társadalomszemléletéről* a Magyar Szemlében részletesen foglalkozik a fiatal értelmiség lázadásával, „elszakadásával a középosztálytól”; behatóan elemzi az olyan társadalmi csoportok, mint az Országos Széchenyi Szövetség, a Magyar Holnap társaság, a Wesselényi reform-klub, a szegedi egyetem Bethlen Gábor köre, az újpesti Főiskolai Szociálpolitikai Intézet vagyis, baltól szélsőjobbíg húzódo színeképét. Folyóiratában cikket közöl *Újarcú magyar poéták* címmel, s Zsolt Bélától Győry Dezsőn és József Attilán át próbálja megrajzolni ez új mozgolódás irodalmi vetületét.

Babits is megérzi a változást, s nagy erővel, érzékeny tisztességgel maga adja ki az új költők antológiáját. Ebben az antológiában 33 költő szerepel 100 verssel. Köztük a korábban indultak: Erdélyi, Illyés, Sárközi és Szabó; de helyet kap Bartalis János, Berda József, Bányai Kornél, Fenyő László, Gulyás Pál, Zsolt Béla, József Attila stb. A bevezetőben pedig BABITS megállapítja: „Új dalos sereg a magyar költészet szenthegyén, ezek jöttek az Ady-tábornak nyomába. Itt vannak, először jelennek meg így együtt, imponálóan, bizonyítva, hogy a líra nem halt meg, legalább nálunk nem.” S hozzát teszi: „A rajz zömének alig van köze hozzánk, idősebb kortársakhoz”.⁴

Ez az antológia az első fecske volt. Nemsokára követte az *Új magyar líra* című 1934-ben, a Vajda János társaság kiadásában, *Kárpáti Aurél* bevezetésével s 1935-ben a Korunk antológiája, olyan új nevekkal, mint Forgács Antal, Jékely, Radnóti, Sértő, Vas István, Weöres Sándor.

Az antológia-divat is bizonyítja, hogy a líra ismét fejlődésnek indult. Mégpedig járatlan utakon. Az új líra szembefordul a Nyugat első nemzedékének társadalmi elképzeléseivel és stíluseszményével.

Elsők között MÓRICZ ZSIGMOND vette észre, hogy a harmincas évek költői reneszánszának mélyén szociális nyugtalanság érik — s egy költői realizmus igénye. „*Új szemek, új szavak, új ígék*” című cikkében (Ny. 1930. II. 739.) rámutat, hogy az új nemzedék egyik legnagyobb élménye „... a kiábrándulás a régi művészi játékból, amely valóban isteni színjáték volt: a költői alkotás-gyönyöréből, a formaművészet csodáiból.” Új szavakat keresnek, s ez a szó a tartalmat keresi, a nyugtalanság kifejeződését.

A szakítás okát ugyanígy fogalmazza meg 1930-ban KERESZTÚRY DEZSŐ (Irodalmi életünk. M.Szle. ápr. 345.): „Első látásra világos az a nagy ellentét, mely ez új törekvéseket a múlt generáció, különösen a Nyugat programjától elválasztja. Annak alapján individualisztikus irodalomfelfogása s zsenirajongása helyébe a kollektív élmény, kollektív hivatás és kötelességteljesítés irodalma lép.”

ILLYÉS még világosabban fogalmaz, amikor „lírai hitelt” követel a költészettől. „A költő megbízhatóságát keressük, s ez a megbízhatóság csodálatos szerepet játszik az esztétikai elbírálásban is, az irodalomban különös szerepe kezd lenni az adott szónak.” (1930.)

HEVESI ANDRÁS az *Új anthológia* bírálatában megrajzolja a fellépő nemzedék arcképét. „... a költők úgy tapadnak a valóságra, mint a méh

⁴ Új Anthológia. Fiatal költők száz legszebb verse. Összcállította BABITS MIHÁLY. Nyugat kiadás 1932.

a virágra. Nincs költő-maszk . . . A húsz év előtti költő a lelkéről beszélt, a mai az Alföldről, mint Bányai Kornél, vagy a Dunántúlról, mint Illyés Gyula . . .” (Ny. 1932. I. 580.)

Ugyanígy a valóság feltörő erejét érzi az új lírában HALÁSZ GÁBOR. „*Nemzedékproblémák*” című cikkében (Ny. 1933. I. 522.) jellemzi nemzedékének első élményét a háború után: „a döntő formáló élmény mindnyájunkra: a polgári kultúra és világnézet válsága”. Majd ebből kiindulva megmutatja, hogy az új költőnemzedék feladatának „a valóság . . . átköltését kívánja meg”.

Az új költőnemzedék egyik jellemzőjének SZABÓ LŐRINC a társadalmi aktivitást tartja. Külön cikkben emlékezik meg arról a jellemző tényről, hogy Erdélyi József versűjságban adta ki a „*Felkelt a nap*” című ciklusát, s maga is odaállt a rikkancsok mellé. (Ny. 1932. III. 630.)

S e harmincas fordulót, a líra ekkori megújulását még később, egy újabb generáció is komoly cezúrának érzi, épp a mondanivaló és a valóság felé fordulás tekintetében. RÓNAY GYÖRGY *Antológiák* című cikkében szinte a *Holnappal* veti egybe a Babits kiadta *Új antológiát* (Ny. 1940. 363.), s megállapítja: „A Nyugat elsősorban nyelv és forma forradalma volt, az Új antológia inkább a témáé és műfajoké”.

Ezek az idézetek azt a sejtésünket támasztják alá, hogy a harmincas években egy nagy lírai reneszánsz lehetősége lappangott. A formabontás zűrzavarától eltávolodva lehiggadt, társadalmi felelősséget érzett a magyar líra, s hangot próbált adni a magyar közéletben támadt nyugtalanságnak; ez a líra szinte egészében a baloldali mozgalmak vonzásába került, a művészetben eddig nem képviselt osztályok és rétegek üzenetét hozta; el akart távolodni a polgári kultúra és világnézet válságától; kereső és kutató volt, ugyanakkor magabiztos és céltudatos. S a Nyugatra is ez a fellendülés hat parancsolóan: kapui kinyílnak az élesebb, realiztikusabb költészet előtt.

Az esztétika is sietett jelezni ennek az új lírának a lehetőségeit. NÉMETH LÁSZLÓ cikksorozatot kezd a *Nyugat*-ban „*Egy új nemzedék esztétikája*” címen (Ny. 1931. I. 689.), s megpróbálja definiálni azt az „egyhangolású kultúrát”, amit ez a nemzedék hoz. Befejező cikkében pedig (1931. II. 419.) elutasítja azt a gyanút, hogy ez a nemzedék „klasszicizmust”, „ezüstkort” jelent: a kísérletezést, az újat igyekszik észrevetetni.

A legérzékenyebben KOMLÓS ALADÁR elemezte a líra ekkori fejlődését. Cikkének címe is jellemző: „*A líra fordulóján*” (Ny. 1932. I. 283.). Megállapítja: „Szélsőségesen szubjektivistá korból manapság — úgy látszik — társadalom- és formatisztelő korbá hajlunk . . . minden író törődik a társadalommal, érzi, hogy köze van hozzá.” Komlós is megvonja a cezúrát a háború utáni évek és az új kor között: „. . . a háború utáni években a szubjektívizmusz özőne alighanem áttörte a veresserűség összes gátjait. Most alighanem újra építeni kezdjük őket.” S válaszol Babitsnak 1928-ban a *Könyvbarátok Lapjában* hangoztatott aggodalmára a vers jövőjét illetőleg. Babits kérdése úgy hangzott: a Vers felbomlása a költészet haldoklását jelenti-e? „E kérdésre — írja Komlós — ma már megnyugtató választ kaphatna. A beteg vers állapotában hirtelen gyógyulás állott be”: S ennek a gyógyulásnak a tüneteit jellemzi: „Ma megint érezzük s egyenesen áhítjuk a rím, a ritmus s a belső formák szépségét . . . úgy látszik, korok fordulóján vagyunk . . .”

S hogy itt valóban fordulóról lehetne szó, hogy potenciálisan valami gyökeres változás készülődik vagy készülhetne, azt még az aggályos, izlésében

konzervatív HALÁSZ GÁBOR is jelzi 1935-ben. Ő fogalmazza meg a legkeményebben, miben is tér el az új nemzedék a régitől. „A mi tegnapiunk — írja — művészettől irodalomon keresztül világnézetig : a szecesszió.” Ezt a szecessziót azonban nem pusztán izlésbeli különbségként ábrázolja. Lényegének azt érzi, hogy „kívánczosság a társadalmonkívülségbe : . . . a valóságfeletti artisztikus szépségekhez”. Majd hozzát teszi : „Jól látta ezt, mert ilyennek kellett, hogy lássa, a háború utáni művésztípus, amely ellenképként formálta meg a maga egyéniségét : a társadalomtól elvonatkozóhoz a társadalomjavítót, a kényeskedőhöz az őszintét, a cifrálkodóhoz az egyszerűt, az elpuhulthoz a keményet, a művészhez az embert.” (HALÁSZ G. : Új verseskönyvekről. Ny. 1935. I.)

Programokban és elszánásokban tehát az új nemzedék mintegy a líra — s tegyük hozzá : az ember és a társadalom — megváltására tört ; széles és tág perspektívát látott maga előtt ; feladatot és harcot vállalt ; s oly egetostromló vágyakat táplált, hogy tán elhomályosítsa a háború előtti költészet, a Nyugat-kor szikrázó fellobbanását, üstököseinek sorjázását.

S itt meg kell állnunk. Fel kell tennünk a kérdést, amit Bóka László előadása már megfogalmazott. Nem egy pillanat villanása volt-e csupán a „30-as reneszánsz” ?

Ha az áttekintésben kissé sommásan nézzük, ha nem a nagy magányos produkciókat, válsággal teljes költői kibontakozásokat vesszük szemügyre, hanem a beigért töretlen ívelést, a nemzedék kiteljesedését, — csalódásról kell számot adnunk. Az a generáció, amely a líra megújítását tűzte célul harmincben — öt-hat esztendő múltán már csupán új válságokról, ellentmondásokról beszél. S ennek az új válságnak tükrében mintha az is kitetszene, hogy az *Új Anthológiával* beharangozott költői reneszánszot a magyar irodalomnak csak egy része vállalta — s hogy az új költői célkitűzések tövében, sőt azzal párhuzamosan ellentétes törekvés is élt : a menekülésé, a privatizálódásé.

Ha kezünkbe vesszük a többi antológiát, már nem látszik olyan egyértelműnek s olyan igaznak Németh László, Komlós vagy Halász Gábor akkori optimizmusa. Eszünkbe jut, hogy Ilyés az 1933-ban megjelent verseskönyvek közül harmincnyolcat kiemelve alig talált tehetségre ; a versek legtöbbszörében vagy teljes elvonulást, vagy titánkodást és rosszértelmű korszerűséget fedez fel, s nyomatékosan figyelmeztet : a költő feladata az, hogy „ . . . nevén nevezze az oly világosan látható társadalmi és gazdasági jelenségek mögött lappangó új korszellemet” (Ny. 1933. II. 81.). A tehetségek különben sem jelentkeznek most úgy, egy bokorban, mint a Nyugat indulása idején. Az 1931-ben megjelent „*Új magyar költők antológiája*”-nak száz költője közül (Magyar Magazin kiadása 1931 karácsonyára) egyetlenegyből sem nőtt valamire való poéta ; a Nyugat 1933-ban indított felfedező-hadjárata is legfeljebb csak olyan új versírókat hoz fel, akikből később prózaírók lettek. Az optimista hangok mellett az antológiák és csoportok nyilatkozatai borúlatoan ítélik meg a vers helyzetét. Sokuk nem a korszerű költészetben keresi a líra megújulását, hanem az örök témákhoz, időtlen érzésekhez való visszatérésben.

Az 1934-es „*Új magyar líra*” című antológiának bevezetése borús éghajlatot jövendől a poétákra. Célja és tétele pedig ez : „A költő, a szó nietschei értelmében : korszerűtlen.” Majd így vázolja a képet : „És nézzük most ennek a rikordot kergető kornak bomlott keretében a változatlan, azonagy, végességében is örökkévaló embert : a költőt . . . Hogy kerül ide? Nem anakronizmus-e ma pusztá léte?” (KÁRPÁTI AURÉL bevezetéséből). Az egyik,

szinte programatikus vers pedig így szól ez antológiából: „*Véged költő! Nem vagy többé az élet vezére.*”

Egy esztendővel később a *Korunk* antológia bevezetése (Tizenkét költő. Független Szemle kiadása 1935.) már új lírikus eszményt fogalmaz — nem a harmincas forduló aktív, a líra forradalmára törő poétáét. S ez annál különösebb, mert a kötet verseiben még ott a harmincas évek tág látóköre, társadalmi elevensége Forgács Antal, Vas István, Kis Ferenc, Radnóti verseiben. A bevezető szerint azonban a költő „az esetlegességeken túl való ember, a plátói »az ember« ideájának nagyköve itt”. Majd később: „Ma a politikus szempontja az uralkodó szempont minden táborban, s a líra kor- és népszerűtlen.” Az új generációról pedig talán kissé túlzóan állapítja meg: „... átmenetiség és mérnökség jellemzi a harmadik nemzedéket. Nem jelentkeznek forradalmi újításokkal, nem különülnek el élesen elődjeiktől.” Másutt: „Sok bennük a menekülés a problémák elől és a rezignáció.” (FEJTŐ FERENC bevezetéséből.)

Alig hirdetett új programot tehát egy nemzedék — a következő már újra a „líra halálának” tüneteit mutatja;⁵ alig bontakozott ki a társadalmi mozgalmak fellendülésén egy új líra igénye — a közeledő háború, majd a nagy összeomlás a szép programok összeomlását is jelenti. 1935 s kivált 38 után — már ugyanannak az életérzésnek ad hangot — mutatis mutandis — a huszas évek „örege” és a harmincas évek fiatalja: újra a keserűség, kiábrándulás, céltalanság panasza, a vad fájdalom, a tehetetlen lázadás kavargó a lírában. Radnóti a „magos egyedüliségről”, a „borostás magányról” panaszkodik; költői kérdése ez: „Némuljak én is el? mi izgat versre ma mondd, a halál?”

Az új nemzedék lírája — a magányt szólaltatja meg s a tehetetlenséget.

Én tanúja voltam ennek az időnek
és nem tettem semmit ellene

— írta a *Korunk* antológia egyik költője. Egy másik poéta (Forgács Antal) így panaszkodik:

S úgy járok itt, e rút, e közönyös
világban egyedül, mint a ködös vizeken a hajós.

A realiztikus líra helyét e magányos és szorongó érzések sürgetésére egy vizionáriusabb, apokaliptikus líra foglalja el. Illyés maga vall erről a „*Rend a romokban*” kötetének előszavában (Ny. 1937. II. 153.). „A saját verseimről nem mondhatok mást, mint általában. Amellett, amit én akartam kifejezni velük, gúnyt, alpári kötekedést, *sőt miszticizmust találtam bennük*, megannyi tulajdonságot, amelyetől civilben a lehető legerősebben idegenkedtem: *mintha álomban beszéltem volna.*” (Az én kiemeléseim — U. T.) S *Magyarok* című könyvében ugyancsak a vallomást ismétli meg: a beismerést, hogy hajdani cél és szándék nem teljesült: „Mellébeszélek, mint kortársaim mind. A tehetség hiányzik vagy a bátorság? Még az vigasztal, hogy legalább jelkiismeretfurdalásaim vannak.”

⁵ L. később SZERB ANTAL: Könyvek és az ifjúság elégiája c. cikkét a Nyugatban, s LOVASS GYULA, SÓTÉR ISTVÁN, RÓNAY GYÖRGY hozzászólását, majd FÁBIÁN ISTVÁN összefoglalását a Magyar Szemleiben.

A lelkiismeretfurdalás Illyésnél, Sárközinél s a fiatalabb költőknél is — nagyszerű lírai alkalmak egy-egy nagy felháborodás átélt kifejezésére. A költők itt roppant harcot vívnak a kor szorítása, a magány, az elszigeteltség ellen. Nem is szubjektív heroizmusukat vonja kétségbe a történész; csupán jelzi a polgári líra fejlődésének tendenciáját. A líra fejlődése pedig, ki kell mondanunk, nem egy nagy antifasiszta, realiztikus művészet kibontakozásához vezetett, noha a költők legtöbbször szubjektíve szembenállt a fasizmussal. S ezen a megállapításon még a „*Jónás könyve*”-nek csodája, Illyés erőfeszítése sem változtat. A megállapítás különben sem a késői utódoké, hanem már a kortársaké.

A magyar líra a negyvenes évek elején az ezoterikum, költői menekvés jeleit mutatja. Ismét egy antológia vall róla: az 1940-ben megjelent *Új Auróra* (Cserépfalvi kiadás). Bevezetőjéből, programjából idézünk: „Húszévesek vagyunk és — csodák csodája — nem hozunk, nem akarunk hozni forradalmat. Nem akarjuk megváltani a világot, mert eleve tudjuk, hogy kár a fáradságért. Tisztán áll előttünk: jobba tenni úgysem tudjuk az életet... Nincsenek égbetörtő gesztusaink, csak a csendes, a szív mélyéről jövő témákat látjuk és énekeljük meg... nem zárkozunk a parnasszizmus hideg formalizmusába, nem is tesszük tönkre verseinket a „gondolati tartalom” kedvéért... A vers legyen főként a hangulatnak, az ihletnek és ne csupán az agynak szellemi terméke... Állítjuk, hogy a vers nem arra való, hogy szociális forradalmat készítsenek elő vele, vagy csak rámutassanak is az égető bajokra.”

Ila ezt a bevezetőt és programot összevetjük akármelyik harmincas antológia célkitűzésével, világosan látszik, milyen görbét rajzol a líra fejlődése. A menekülés, az elhúzóds egy új nemzedék beismert célja.

S ez nemcsak egyetlen antológia átvizsgálásából eredő kép. Idézzünk még egy versgyűjteményt, mely esztendővel később, 1941 karácsonyára jelent meg (*Költészet 1941*. Vajna és Bokor. Összeállította Kovalovszky Miklós. Bev. *Szegi Pál*). A program, amit versesokor elé fűztek, Valéry tiszta költészetét és Hoffmannstahl-t idézi példának: ars poeticának pedig azt: „A költészet az ember grandiózus magánbeszéde.”

Idézhetnénk most már sorra az „új ezoterikum” megnyilatkozásait. Elsőnek Weöres Sándortól, az irányzat legnagyobb tehetségű költőjétől:

Egy éve szitkok, köpések között
strázsa-kondás, cseléd-robotra fogva
pizokban, éhezón, lerongyolódva
lelkem védelmül ürbe költözött.

Ennek a költészetnek itt a tragédiája: szörnyű, kilátástalan helyzetbe kerülvén a költő — nem próbál ellenállást, lelke nem keményedik dacosan gyémántossá, hanem azt kiáltja, mint Weöres:

Reménytelen! Reménytelen!
Jegyezd meg e szót, dobd el a többit
... Ne kívánj szabad lenni: reménytelen.

(*A hallgatás tornya* 204.)

S ő is megfogalmaz egy ars poeticát:

Ne vállalj mást, csak a teljes homályt.

Somlyó György — hogy ne csak a szélsőséges Weöres példáját említ-
sük — ugyanesak tisztán fogalmazza ezt az életérzést :

Ha rámtör s fojtogat a kor,
megnyugszom s nem védekezem . . .

S a költők úgy érzik, széthull körülöttük a világ : az értelmetlenség
korszakában az értelem nem foghatja össze a jelenségek belső rendjét : újra
a líra, sőt az egész emberi kultúra válságáról szólhatnak, kivált az értelem
válságáról. „*A világ nem közölhető*” — írja egy akkor fiatal poeta 1942-ben —

*Hiába vágyol elmondani.
Amit közölhetsz,
az egésznek árva, kopott darabjai.”*

(Rónay György)⁷

Pásztor Béla 1941-ben így fogalmaz :

Mert értelem, te útvégi világlás,
hüvelyknyi fény a százöles setétben,
Kerestelek, míg elkallódtam én is,
mint rozsdás vaspénz holtak mély zsebében.

Ha e korszak a polgári esztéták szemében a „líra halálának” rémképével
indul, avval is zárul. Hogy az egykor harcosnak mutatkozó líra nem tölti be
feladatát, hanem menekül, sokan megérzik. S azt is, hogy e menekülés *nem-*
csak annak a szorongattatásnak, üldöztetésnek a következménye, amiben a
költőnek és embernek része volt. HALÁSZ GÁBOR fejezte ki ezt a véleményt,
már a háború legszörnyűbb napjaiban, 1944-ben, a Magyar Csillagban (M. Cs.
1944. I. 108). *Továbbjutni* — ez cikkének címe — egyike utolsó cikkeinek —,
s mintegy mérlegét vonja meg annak a folyamatnak, amelynek oly égő-lobogó
tanúja volt 1930-tól. „Újabb költészetünk — írja *Halász* — kátyúba jutott,
s ami a legsúlyosabb, jól érzi ott magát . . .” „E sorok írója — folytatja —
meg-megújuló reménységgel tartott időnként seregszemlét felettük ; új
artisztikum van születőben, örvendezett első szárnyrakelésükkor. Újra *csak*
artisztikum született, a régi, bevált, vallotta be évek múlva a csalódását.”
A fiatalok nem kísérleteznek már tovább ; úgy vélik, lejárt a kísérletezés
kora. „Mért járt volna le abban, hogy szélvédett helyre húzódás helyett
örvénylő szelek huzatába kerüljenek, és számot is adjanak viharban tengő-
lengő lelkeikről?” A költők klasszicitásban hisznek, archaizálnak, romanti-
kába, keleti misztikába menekülnek. De ez nem igazi klasszicizmus, nem
igazi romantika. „Mintha a klasszicizmus — idézem tovább — nem szüntel-
len hare lenne a szörnyetegekkel . . .” Példaképeik az elvonulók, Laforgue és
Apollinaire, de ezek sem igazán. Költői témájuk (és itt Jékelyre és Radnótira
céloz) beszűkül. S végső vágyát és akaratát Halász így fejezi ki : szeretne
„kóbor fiatalokkal találkozni megülők helyett”.

Halász Gábor jobban ismerte és jobban átélte ezeknek a költőknek a
küzdelmét nálunk. Tudta, hogyan viaskodik egy-egy versében *Vas István*

⁷ RÓNAY GYÖRGY egyébként érdekes cikkben foglalkozik a kérdéssel. „A líra
válsága.” Magyar Csillag 1944. 426 l.

azért, hogy „nyitott szemmel” nézzen körül a világban, hogyan fohászkodik : „Múzsám segíts, hogy elmém undorát — korom szemébe vissza kiokádjam”. Tudta, hogy akad költő — például *Fodor József* —, aki visszautasította menekülés enyhét, és így írt: „Oh, hullni látni csüggedt hirtelen — Jövő emberség minden zászlait ! — Jaj értelmetlen pokol : s hagyva itt — Munkát, harcot, nem menekülhetsz.” Tudta, hogyan nézett körül *Lukács László* az „*Őszi bombahullásban*”, hogyan akarta ő is a gyújtóbombák vérpirosa helyett zöldnek látni a tájat s az erdőt. Átérezte *Sárközi* fájdalemát is a líra haláláról :

Szót szó mellé rakni, sorba szedegetni,
A sorok nyakába rím-csengetyűt vetni,
A süket világnak csengetni hiába —
Nem csendes örültek monomániája?

Tegyük le a hárfát, többé ne zokogjon,
Metéljük el húrját, hogy hangot ne adjon,
Tüzeljük el fáját, hamva se maradjon.

S bár nem ismerte tán a verset, de ismerte az élményt, amit *Radnóti* foglalt versbe 1944 májusában, a *Töredékek*-ben :

Oly korban éltem én e földön,
mikor a költő is csak hallgatott,
és várta, hogy talán megszólal újra
mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más —
a rettentő szavak tudósa Esaiás.

De Halász azt akarta, hogy a költő ne várjon, hanem maga legyen a káromló, átkozódó próféta, jós és ítéletbíró. Ha az ő szempontját tesszük magunkévá, akkor úgy számolhatunk be nehézsorsú líránk két világháború közötti polgári áramlatairól, hogy a költőket méltatlanság nem éri. Ekkor az igazságnak tartozva megállapíthatjuk : ez a polgári líra egészében, minden nagy törekvés és küzdelem ellenére nem sorakozott fel egységes tevékeny és harcos csapattá a fasizmus ellen. Ez a líra csak riadt szorongásunkat, kétségbeesésünket szólaltatta meg. Illyés szavával : az, amit tett, „nem volt elég . . .”

Nekünk, késő utódoknak azonban nemcsak ítélkezés a feladatunk, hanem a megértés is. Mondjuk ki tehát : minden olyan mozdulatot, minden hangot, kiáltást, töredéket, rímpárt, amely az embertelenség ellen tiltakozott, magunkénak érzünk. S ha a költő (*Sárközi György*) az utolsó pillanatok önvádjában, megtisztulva a halál előtt úgy érezte :

Mint lehellet a hideg ablakon,
úgy sorvad el emlékem egy napon,
s mint a porszem, mely sivatagba hull,
az időbe veszek nyomtalanul.

Mi erre mondjuk azt : nem és nem, az igaz költészet fiatal szívekben él tovább.

KÖZKÁS SÁNDOR *

1.

MARX szerint az ellenforradalmi periódus is forradalmi korszak. A felülkerekedett burzsoázia fokozott terrorja korántsem az erő, inkább a gyengeség, a régi megingott biztonság foltozgatásának jele. Erre vall ilyenkor a nyílt erőszakkal szinte törvényszerűen párosított ígéretető társadalmi demagógia is. Megfélemlítés és ideológiai félrevezetés ugyanazt a célt szolgálja: akadályozni és szétzilálni a feszítő forradalmi erőket.

A két világháború közti korszak ellenforradalmi felszíne alatt is ott rejtőzik, fenyegető erejével szinte állandóan jelen van a forradalmi feszültség. Mintha elnyugvó vulkán köré építkezne valaki. Bármilyen szilárd is az alap s tömör az épület — lent már készülődik, sokféle módon jelzi, érezteti magát az újabb kitörés. Lehetetlen e korszakban csak az ellenforradalmi tobzódást észrevenni. Látni-hallani kell a forradalmas áramlások elcsitultan morajló továbbregzését és az új világot érlelgető törekvések készülődését is.

A kép, a jelenség elemzése csak akkor lenne teljes, ha a kor társadalmi mozgását, a politikai élet alakulását is szemügyre vennők. De elegendő csak az irodalom fejlődésének egy-két lényeges mozzanatáról szólni. Az irodalom gyakran határozottabban is jelzi mindazt, ami a mélyben készülődik és mozdul, mint a kor társadalmi életének felszíne. Mert míg a politikában, a közéletben az ellenforradalmi hatalom a feszítő erőknek semmiképpen sem engedett teret, addig nyomása, szorítása a kultúra területén némi árnyalattal lazább. Könnyebb is az irodalmat ellenőrizni, féken tartani, mint magát a dolgozó tömeget. S nemcsak féken tartani, hanem félrevezetni: ideológiai zsákutcákba csalogatni s lázongó indulatait az ellenforradalmi rend szolgálatába „szelidíteni”.

E viszonylagos résen —, melyet a burzsoázia kényszerűségéből és a feszültség csökkentésére is megnyitott — beáramlottak az irodalomba az elnyomott munkások és parasztok életének ihletett tükrözői és érdekeiknek szenvedélyes hirdetői. Mert nem az ellenforradalmi rendet erősítette, de annak ellenében hatott a lent világából érkező írók „betörése”, az elnyomottakról élményszerűen hírthozók csoportos megjelenése. A 20—30-as évek avantgardista vargabetűit túlhaladó modern realista törekvések szintén a munkás- és szegényparaszti hadrendet növelték-fegyverezték az osztályharcban. S az ellenforradalmi atmoszféra alatt feszítő forradalmi energiákból nőtt magasba a kor irodalmának lényegesen új tendenciája, a szocialista realizmus. Nemcsak mint eleven költői módszer, de mint elméleti-esztétikai irányzat is.

2.

A korszak irodalmi életének elemzése közben fokozatosan alakul ki bennünk az a felismerés, hogy BERZEVICZY ALBERT és BABITS MIHÁLY vitája a „kettészakadt irodalom”-ról korántsem tükrözte a valóságos helyzetet. Kiindulásuk megfelelt a tényeknek: a XX. század elején valóban egyre mélyülő szakadék keletkezett egyfelől a feudális-konzervatív, másfelől a polgári-liberális irodalom között. Míg azonban ők a kialakult szakadék fölött

* Felszólalásának nem teljes szövege.

a közeledés módozatait, a megegyezés elfogadható feltételeit keresték — a lehetőségei már megérlelődtek annak is, hogy „háromszakadt” magyar irodalomról beszéljünk. Berzeviczyt és Babitsot bizonyára ennek az új „szakadásnak” a megsejtése is ösztönözte az előbbi „szakadás” esetleges kiegyenlítésére, a békülés lehetőségeinek kitapogatására. Ennek a „harmadik” irodalomnak éppenúgy voltak előzményei a század első két évtizedében, mint a Nyugat körül szerveződött „második”-nak az 1867 utáni korban. Ez az új, népi ihletésű, lehetőségeiben szocialista irodalom a Nyugat táborában jelentkező plebejus törekvésekre, elsősorban Ady és Móricz hagyományára támaszkodhatott.

A két világháború közti kor egyik legfontosabb jellemzője a munkásosztály és a szegényparasztság közvetlen irodalmi megszólalása volt. A huszas, harmincas években beérkező nemzedékeknek az előbbi korokhoz képest egyszerűen az osztály-összetétele is megváltozott. S mindez magával hozta az ábrázolt élményvilág, a művek tematikájának, színterének, légkörének és az írói esztétikának, formáknak felismerhető megváltozását is.

Az 1919 előtti korszak írói — a Nyugat első nemzedéke — jobbára még az irodalmunkban hagyományos társadalmi környezetből érkezett. A vagyonában, hatalmában elgyengült nemesi rendből, süppedő hétszilvafák árnyékából s a kis- polgárság és a polgári értelmiség köréből. A két világháború közti korban szinte elemi erővel jelentkeztek az alulról, a lent világból jöttek. Mintha az a társadalmi mozgás, amely a levert forradalmakban tetőződött, — most az ellenforradalom gátjai által nagy sodrásából eltérítve új medret keresne magának. Akadt már nálunk eddig is író, aki munkás- vagy paraszti sorból indult — de ilyen bőséggel, ilyen csoportosan és tehetségükkel, elhivatottságukkal ennyire az irodalom élvonalába magasodva még sohasem jelentek meg az „alulróljöttek”. Prózáírók, akik paraszti mélységekből hoztak hírt, mint Tamási Áron, Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József és a romániai-erdélyi irodalom proletár-sorból érkezettjei, mint Asztalos István, Nagy István. Költők, akik a zsellérvilágból jöttek: Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka István, Sértő Kálmán. S a proletárellet küldöttei, a még tizes években induló Kassák Lajos, a mozdonyvezető fia Szabó Lőrinc, a munkássorsot sokféle módon megpróbált Gelléri Andor Endre és a küldetést valóban bételjesítő József Attila.

Az alulról érkezettség, a „népi” ihletés — a nép fogalmát itt természetesen marxista értelemben, munkásságot és szegényparasztságot egyaránt magába foglalva használjuk — önmagában csak a lehetőségét jelentette egy új, realista vagy — a mércét még magasabbra emelve — szocialista irodalomnak. Hogy a lehetőségből mi válhatott valóra, az már harc, a szemben álló erők közötti ideológiai küzdelem kérdése volt. E küzdelemben a nép valóságos és távlati érdekeinek felismerése, művészi kifejezése volt a tét. Az íróknak választaniuk kellett a maguk s a nép nevében kapitalizmus és szocializmus között. Mint tudjuk, mindebben korántsem egyenlő feltételekkel harcolhattak az írók tudatáért, szívéért a kapitalizmus s a szocializmus erői. Elegendő itt csak arra utalni, hogy ez a népi, potenciálisan szocialista irodalom sohasem tudott úgy megszerveződni, miként 1919 előtt a Nyugat körül a polgári. A megszerveződés funkciójára alkalmasnak látszó próbálkozások, folyóiratok: a Válasz, a Szép Szó, a Kelet Népe, a Magyar Csillag legjobb esetében is a harmadikutas koncepciók szintjén maradtak, rekedtek meg. Így végül is nem szervezői, hanem gyakran inkább szétzilálói voltak az új értelmű

és távlatú tömörülésnek. Korlátozott lehetőségeik miatt nem tölthették be ezt a feladatot a hazai Gondolat s a romániai Korunk sem. A kommunista emigráció hangja pedig csak nehézkesen, közvetetten szűrődhetett át a hazai irodalmi életbe.

A lent világának irodalmi „betörése” a történelmi helyzet érettségének, az elnyomott osztályokban feszítő felszabadulási energiáknak jól felismerhető jele volt. Az viszont, hogy ez a „betörés” nem vált „ättöréssé”, hogy a korban csak szórványos, elszigetelt eredményeket hozott, a hazai forradalmi erők gyengeségének, fogyatékosságainak s a burzsoá hatalom és ideológia viszonylagos erejének, rafinált szívósságának mutatója volt. Az előbb felsorolt írók lehetőségeit a burzsoá rend s a polgári ideológia és esztétika — ahol erre csak módja nyílt — keresztelte, szétzilálta, lefaragta. A szocializmus irányába ható ösztönös vonzódásból így lett sokaknál harmadikutas megalkuvás a kapitalizmussal. A nép élete reális ábrázolásának igényéből pedig naturalista esetlegesség vagy misztikumba hajló különcködés. Másoknál elfordulás a közélettől, a lázadás hangjainak elcsitítása és reménytelen beletörődés a meglévőbe, individuális elkülönülés, intellektuális és művészi magányosság. A népi indítás és indulat így szelidült a polgári irodalomnak a hagyományokban már jól kidolgozott keretei közé. Sőt akadtak olyanok is, akik a fasiszta társadalmi demagógia hatására nyíltan átmentek a túlsó oldalra: küldetésüket s a forradalmi örökséget eladták, elárulták.

A két világháború közti kor irodalma, a népi „betörés” történetének elemzése igen szembevetően mutatja meg az ideológia felmérhetetlen jelentőségét, meghatározott szerepét az írói magatartás és életmű kialakításában, az irodalmi élet frontjainak, csoportjainak létrejöttében, megszerveződésében. Látnunk kell, hogy a munkás vagy paraszti élet ábrázolása, az ezzel az élettel összefüggő problémák írói-költői megjelenítése nem hozza szükségszerűen magával a nép érdekei végleges megoldásának, az ahhoz vezető útnak irodalmi kifejezését is. Ehhez — éppen úgy, mint ahogy a tömegek mozgalmában — arra van szükség, hogy az írók tudatába behatoljon a tudományos szocializmus ideológiája. Az íróknak találkozniuk kell ezzel az ideológiával, azt hosszabb-rövidebb küzdelem árán magukévá kell gyúrniuk, hogy eleven alkotóerőként hasson művészetükben. Csak így: a szocializmus eszmeiségét életszemléletének, művészetének belső mozgatójává érlelve, lesz képes az író kifejezni osztálya, az elnyomott proletariátus és parasztság távlati perspektíváit, s azt a lehetőséget és utat, amely a történelem megfelelő pillanatában megváltoztathatja az elnyomottak életét.

Az ideológiai felismerés, a dolgozók világához fűződő általános érzelmi szimpátia olykor az alulról érkezett, a közvetlen népi élmények nélkül is ihletője volt a progresszív törekvésekkel telített művészi alkotásnak. A nép nemcsak saját fiait küldte el, nemcsak általuk szólalt meg, hanem igaz ügyének szolgálatára meghódított olyan írókat-költőket is, akik értelmiségi-kispolgári környezetből jöttek. Közülük többen is teljesebben, következetesebben szólaltatták meg a magukévá élt népi érdekeket, mint nem egy — plebejus „góg”-jében — önmagáról és küldetéséről megfelejtkezett népi sarjadék. Ilyen módon érlelődtek jelentős kommunista költővé Gábor Andor és Komját Aladár. De nem kevésbé fontosak azok az eszmei-művészi törekvések, amelyek Juhász Gyula, majd Radnóti Miklós lírájában jelentkeztek. A költészetének 1919-ben elért magaslatához mindvégig ragaszkodó Juhász Gyula közvetlenül vagy közvetve inspirátora volt a lírai realizmus két világháború közötti fel-

virágzásának. Radnóti Miklós pedig az avantgardista buktatókat leküzdve 1933-tól fokozatosan alakítja ki, teremti meg a maga új, egyéni hangú realista költészetét.

3.

József Attila költészetében fejeződött ki a két világháború közötti kor valóságos helyzete a legmélyebben és legegységesebben. Lírájában nemcsak a szocialista realizmus első, általános értékű magyar megteremtője, de prózai írásai egyike-másikában s különösen *Ars poetica*-jában a szocialista realizmus esztétikájának egyik jelentős magyar megalapozója. Az *Ars poetica* ma már mérték és magosság. Csúcs, amelyről elibénk tárul a kor, s hömpölygő folyamával a történelem.

A vers indítását szokásos reflexeink még nyugalommal fogadják.

Költő vagyok — mit érdekelne
engem a költészet maga?

Polgár-bosszantás — bólíntunk hozzá. Így csinálta Baudelaire is, Ady is. S durvábban Rimbaud vagy Oscar Wilde. Meghökkeneni: törni a borsot a nyárspolgár orra alá. A következő két sor azonban elhessenti a kényelmes megszokottság nyugalalmát.

Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

Ez a kép az előbbi két sort indokoló magyarázat. Nem tűri, hogy a kérdésbe burkolt kijelentést félreértsük. Nincs abban semmi az „épater le bourgeois”-ból. Semmi hetykeség, semmi hetvenkedés. Mindössze egy tudatos poéta akart számotvetni hivatásával. Költő, aki a proletariátusból jött, s aki önmagát szocialistának formálja és tudja. József Attila létét és tudatát kívánja az adott világban egymáshoz mérni. És meghatározni benne a maga költőségének értelmét és jellegét. Mélyebben és egyetemesebben, miként azt már egyik alkalmi versének kezdő strófaiban tette :

A költő olyan, mint a kisgyerek,
vagy mint az első ember a lapályon :
Két lábra állni próbál, hogy ne fájjon
apró mivolta, ne fődje berek,

de lássa messziről, mi közeleg,
milyen isten rémlik a teljes tájon,
mily csönd szívárog, hogy üreget vájjon
alánk, míg eltölt a gond és képzelet.

(A költő olyan, mint a kisgyerek . . .)

József Attilát nem a művesség rejtelmiei, nem a költészettan szabályai érdeklik. Inkább a „teljes táj”, az egész emberi világ. Mit is keresne a tükörkép a tárgy helyén, az éji folyó csillaga az égen? Mert mindig a valóság, s annak ismerete: a költői „szakma” — és sohasem csak maga a poézis.

Polémiát kezd itt a költő a hagyományos, a régimódi ars poétikával. A műfajokat, a szabályokat rendszerező típussal, amelynek rangos példáit

olyan nevek jelzik, mint Horatiusé, s Boileaué. De József Attila e polémiában is nagy elődöket követ. Nem kisebb költőket a magyarok közül sem, mint Petőfit, Aranyt és Adyt. Rokonsága velük a költői „szakma” lényegének meghatározásából ered. Egyéneként más-más módon, de mindegyikük a valósággal, az étellel akarja rendezni, s megérteni leginkább a maga dolgát és poézisét.

Még legtöbbet Arany János őrzött meg a régiből. Először a lírai témák ihlető erejét mérlegeli *Vojtina ars poétikájában*, de később éppen a költői tükrözés mikéntje — valóság és poézis törvényeinek azonossága és különbsége izgatja. Petőfinél és Adynál már maga a lírai magatartás a probléma. A költő beavatkozásának tartalma és módja a társadalmi harcba. *A XIX. század költői* ezért lesz a lírai aktivitás patétikus hirdetője, s ami ettől elválaszthatatlan: korára jellemző társadalmi program. A haladás, a plebejus demokratizmus „lángoszlopa”: némi utópizmussal s a megfogalmazásban tisztán áttetsző naivsággal, de a jövő megmásíthatatlan és legyőzhetetlen hitével.

Külső körülményekben a legtöbb analógiát József Attiláéval Ady verse, a *Hunn, új legenda* kínálja. Mint József Attilát Németh Andor előadása a Cobden-szövetségben, Adyt Hatvany Lajos levele ösztönözte vallomásra, ars poétikára. Ez is magyarázza, hogy Petőfi szinte tételes kijelentésével („Ne fogjon senki könnyelműen — A hurok pengetésihez!”) szemben József Attila is, Ady is kérdéssel kezd:

Minék a tanács, jóslat, aggodalmak?:
Gesztusaim élnek, míg meg nem hálnak
S életemnek csak nézői a maiak.

De Adynál csak strófák hosszú sora után érkezőnk el az egyértelmű felelethez, amelynek lényege azonos a józsefattilai kérdést feloldó kép tartalmával:

A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvésznék, de mindennek jöttem,
A Minden kellett, s megillet a Semmisem.

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál,
Hulltommal hullni: ez a szolgál dolga,
Ha a Nagyúr sirja szolgálkat követel.

Az életre apellál Ady: a valóság elsőszülöttségére a poézissel, a költőséggel szemben. Polémiája a kor, s a maga megszabta szükségszerűségek miatt nem ölthetett ennél objektívebb formát. Haladó, a saját szavajárása szerinti „életes” esztétikáját ezért fogja körül a felfokozottan individuális életérzés és alkotói gőg. Szuggesztív lírai erejét ez kétségtelenül növeli, de objektív érvényességét, ars poétikájában, esztétikájában a valóság törvényszerűségeinek teljes feltárását gyengíti, akadályozza.

A személyességnek nincsen híjával József Attila sem. A szubjektív költőiség azonban nála soha sem az individuális gesztusok, hanem tudatosan az objektív törvényszerűségek hordozója. József Attilát, az egyént, a lírikust esztétikájában és költői gyakorlatában 1929—30-tól az a gondolat vezette, amelyet egy fennmaradt mondatnyi töredékében így fogalmazott meg: „Ha egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészi-
leg kifejezni, akkor erőltlen ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a

történelem dobogójára.” S. éppen József Attila volt az, aki osztálya életérzésének költői kifejezőjévé magasodott. Aki — mielőtt még hazánkban az osztály a hatalmat megragadta volna — a munkások képességeiről, lehetőségeiről társadalmilag-művészileg hírt adott: lírai előhangot a történelemhez. Poéta, aki osztálya nevében lépett fel a „történelem dobogójára”.

A maga elé tűzött feladatból érthető, hogy József Attila nem elégedett meg a „tükrözés” motívumának felidézésével. S az „égi csillag”, a valóság elsődlegességének elvont deklarációjával. Polémiájának történelmi távlatot adott.

Az idő lassan elszivárog,
nem lógok a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

Szép a forrás — fürödni abban!
A nyugalom, a remegés
egymást öleli s kél a habban
kecsesen okos csevegés.

A tudat — az egyéni, s a társadalmi is — mindig léte történetének elemzéséből értheti meg adott pillanatának helyzetét. A bejárt útból az új szituáció kilátói magaslatát. Ilyen módon összegezhette József Attila *A város peremén*-ben a „másfajta raj”, a munkások sorsának lényegét: „Papok, katonák, polgárok után — Így lettünk végre mi hű — meghallói a törvényeknek . . .” — Az esztétikai tudat is csak historikus igénnyel rendezheti el a maga sokszor nagyon is bonyolult ügyeit. Az idő múlását érzékelteti a költő, s felidézi a mesék világának tovatűntét. Talán habozna az ember a második strofa értelmét polémiának látni a rabszolga és feudális társadalmak mitologikus esztétikájával, ha a harmadikban nem világosodna meg a kanti tétellel perlekedő gondolat. „Szép az, ami érdek nélkül tetszik” — mondja Kant és ismételteti-variálja utána ezerszer-százezerszer elméletben és gyakorlatban a polgári esztétika. „Szép a forrás — fürödni abban!” — mondja József Attila s — akárhogy magyarazzuk is — az érdek, a hasznosság, a praktikum elvével társítja a szépség fogalmát.

A múlt béklyózó esztétikai örökségét ekként elhárítva az útból, a költő a jelenre tér. A polémia közvetlenül aktuális sűrűséget kap:

Más költők — mi gondom ezekkel?
Moeskolván magukat szegyig,
koholt képekkel és szeszekkel
mímeljén mámort mindegyik.

E strofát gyakran idéztük, s — okkal vagy ok nélkül — mindannyiszor a *l'art pour l'art* öncélú esztétikája ellen. Sőt hagyomány volt, magát az egész költeményt is e tárgyban, a művészi öncélúság elleni küzdelem elvont gyakorlatában olykor csak szólammá, frázissá merevíteni. Pedig az *Ars poetica* több mint *l'art pour l'art*-ral vitázó vers. Voltaképpen már szocialista költői program. S az öncélúság elleni vitájában is a szólamnál konkrétabb, mélyebb. Természetes, már az eddigiekből is magától értetődően következik, hogy József Attila szembeszegül a Nyugat polgári költőinek „elefántcsonttornyos”

igézetével. Nem fogadhatta el a babitsi „ezüstkor” időtlenséget mímelő és hirdető filozófiáját. „Nemes szellem nem hódol korának — írta *Ezüstkor* című tanulmányában 1930-ban BABITS. — Esküdjön minden a kultúra ellen: mi védjük legalább az Elefántesonttornyot, ha már egyéb templomot nem! S ha harcolunk is: harcunk se a lövészárók, hanem az Elefántesonttorony harca legyen . . . . . Tragikus harc, heroszi irodalom: szemben a korrall, s felülről bírálva az elboruló barbár életet!” — De a kort megkerülni, elvontan fölbe magasodni úgysem lehet! Néhány év múlva ráébred erre Babits is. József Attila pedig kezdetől fogva a kor fősodrárt kereste.

A vita azonban mélyebb és többütemű. A költő folytatja is:

Én túlépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolga ostobát.

Vajon nem üres vagdalkozás-e ez? Van-e költő, aki az értelem irányító, formáló erejét a művészi alkotásban kétségbevonná? Akad-e ilyen a dadaista ámokfutókon, s a periferikus maguk-meghirdette zseni-jelölteken kívül? Az értelmet — kevés köszönettel: felemás módon — KOSZTOLÁNYI sem utasítja ki a poézis birodalmából: „. . . az értelmet nem becülöm le annyira — vallja a Nyugatban 1933-ban —, mint azok, akik az értelmetlenségben az ihletet, a mélységet bámulják. Nem becülöm túl az értelmet. Alkotás közben vajmi kevés hasznát látom . . . . . De mégis, valamire való az értelem. Altala fogalmat alkothatok a világról és az emberekről. Az értelem átal tudhatom meg, hogy miről érdemes írni, és miről nem, hogy hol kezdődik a költészet határterülete. A költészet határterülete ott kezdődik, ahol az értelem már tehetetlen.” — Nem játékos ösztönből keresgéli Kosztolányi az értelem helyét a művészetben. Ész-tétikájából következik, hogy jobbra maga sem tudja: igazi jelentőséget tulajdoníthat-e neki? Megtagadni ő sem, Babits sem képes. Elefántesonttornyukhoz kell is, igénylik is a már anakronizmusba hajló polgári racionalizmust. Nem mondhatnak le tehát egészen az értelem megvilágosító s a forma fegyelméhez is szükséges szerepéről. De jöttek nyomukba újak, fiatalabb polgári költők, akiket már feszélyeztek az értelmi normák és az ésszerűség társadalomban gyökerező józansága:

Mit bánom én, hogy versed miért, s kinek szól,
csak hátgerincem borzongjon belé.
Csak épület legyen, zárt, teljes egység,
sokrétű, mégis áttekinthető
s nem kérdezem, hogy vajon lakható-e.
Csak minden szónak fénye, súlya, izma
legyen helyén s mindannyi talpra essék,
miként izgalmas, hajlós macskatest
s még azt se bánom, ha semmit se mond.

1938-ban jelent meg a kötet, *A teremtés dicsérete*, amelyből idéztünk. S a vers maga, Weöres Sándor *Harmadik nemzedéke* az *Ars poeticá*val szinte egyidős. Az első költője szorongatottságában az értelenen is túlalna már. S a másik poéta az értelem, a tudás szilárd alapzatára építi emberségét, költői hitvallását. A „semmit se mondás” révületével békülne, nyugodna el az egyik.

„Én nem fogom be pörös számat. — A tudásnak tesztek panaszt” — kiáltja egy új világ lehetőségeivel telítve, felszabadultan a másik.

Miért az értelemnek József Attilánál e különös súlya, kiemelt fontossága? Miért követel a munkásoknak „emberi öntudat”-ot? Miért is mondja oly nyomatékkal verse csattanójaként, hogy „ez össze-vissza kusza szövevénybe, — társadalmunkba, elme kell nagy fénybe’, — mely igazodni magára mutat”? Másutt pedig, hogy : — „Egem az ésszel felfogott — emberiség világossága”? S vajon miért volt vele oly személyes, annyira emberközelben hozzá Radnóti Miklós is : — „Ne hagyj el meggyalázott, édes Értelem”?

Mindennek ugyanaz a motiváló oka, amiért Weöresék már-már elfordultak tőle, s amiért Kosztolányi csak az ihlet körüli bábáskodásra utasította s magában az ihletben csak passzív szekundánsnak tartotta. Mert az értelem József Attilánál és hozzá igazodó kortársainál sem önmagáért való. Jelentősége náluk nem azonos a felvilágosodás kora gondolkodóinak elvont és mindenekfeletti ész-kultuszával. Nekik a „ratio” csak eszköz, nem trónra emelendő istenség. Eszköz, amellyel a valóság természetét, mozgását kifürkészhetik.

Költői szavak jelentése körül ritkán volt még annyi találgatás, mint amennyiben a józsefattilai „tovább”-nak része volt. Akadtak, akik valami tündérit, a „való világ” „habzó egét” keresték benne, mások viszont már irracionális elvek, a szürrealizmus értelmén túli világát. Pedig se egyik, se másik. Az értelem követelése és igénye József Attilánál természetesen nem valamiféle racionalista költészet meghirdetését jelentette. Kevés hozzá hasonló költőnk van, akinél az érzelmi telítettség, a képek szuggesztív hatása olyan jelentős és evokatív erejű volna. Maga az *Ars poetica* is a költői megformálásnak nagyszerű példája : képei az érzéki szemléletesség közvetlenségével jelenítik meg az elvont esztétikai gondolatokat. Mivessége a leginkább bűvészkedő polgári költőknek, formalista művészeknek is becsületére válna. Telítve van a vers alliterációkkal, tömör képekkel, amelyek nemcsak a költői eszmét, hanem a lírai indulatot, József Attila szocialista szenvedélyességét is kifejezik, hordozzák. Nem vádolható tehát azzal, hogy az értelem igényét meghirdetve az értelem, a költői mélységek jelentőségét megtagadta, lebecsülte volna. De az értelem csak követője, járuléka lehet annak, amit az értelem már megragadott, felismert. A szürrealizmus éppen ezt a természetes rendet akarja felforgatni : az érzelmet, a gomolygó „mélységeket” az értelem elé vetni. Ezt az esztétikát és alkotói módszert József Attila már a 20-as években megpróbálta és túljutott rajta. Nála így a „tovább” nem jelenthetett visszatérést ehhez az anakronisztikus költői módszerhez. József Attila materialista gondolkozó volt : versében a „tovább” az értelmi működésnél magasabbrendű formát, magát a társadalmi mozgást jelenti. S mert ebbe az irányba tart, mert költői ihletének ösztönző forrása az eleven társadalmi valóság, — az *Ars poetica* is a hagyományhoz mérten szokatlan fordulattal folytatódik :

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel mérd magad!
Sziszegve se szolgállok aljas,
Nyomorító hatalmakat.

Lehet-e a költői magatartás lírai meghatározását az élet köznapi, apró dolgai közé ekként elkeverni? Evés, ivás, szeretkezés, pihenés : — ez lenne az

új líra ihletköre? Belőlük fakad a szocialista költészet emelkedett közéleti pátozsa? Mindez — kiélezve — természetesen nem igaz. Tény azonban, hogy a kommunista pártosságnak, a mindenségbe emelkedő anyagi és szellemi távlatoknak nagyranövő alapja éppen ebben a „köznapi” motiváltságban rejlik. Az emberi érdekek, az emberi szükségletek kielégítése: ez biztosítja a reális, a meggyőző távlatot. A társadalom alakításának, az emberi boldogság szolgáltatásának objektív igényét minden utópikus álmodozás, minden elvont szépelgés, individuális nagyképűség nélkül. É strófa kezdő két sorában József Attila a marxista filozófia egyik leglényegesebb vezető gondolatát formálta lírai jelmondatná. Költői motívuma elevenen és bensőségesen harmonizál ENGELS szavaival, amelyeket e történelmi felismerésről Marx sírjánál elmondott beszédében megfogalmazott: „Darwin a szerves természet fejlődési törvényét fedezte fel — Marx az emberi történelem fejlődési törvényét: azt az eddig ideológiai burjántól ellepett tényt, hogy az embereknek előbb enniök, inniök, lakniök és ruházkodniök kell, mielőtt politikával, tudománnyal, művészettel, vallással stb. foglalkozhatnak . . .”

Szükségeiteiben érteni meg és élni-érelni poézissé a világot: ez a józsef-attilai materialista esztétika egyik sarkalatos pontja. A tudományos szocializmus filozófiájának alkotó érvényesítéséből ered, hogy József Attila képes új, korszerű tartalmat adni az örökölt, hagyományos fogalmaknak, eszméknek is. A köznapi dolgok és a mindenség kettős egységében, dialektikus pólusainak egymásra találásában bontakoztatta ki új, szocialista értelmüket. A *szépség* fogalmát az érdekelttség materializmusával kelti új életre. A *humánumnak* szociális alapokat és távlatokat ad. A *haza* nála nemcsak ideális elvonatkoztatás, de anyagi és szellemi igények eleven és kielégítendő összessége is. A *szerelem* pedig ábránd s erotikum mellett otthonosság-vágy és férfinak-nőnek egyképpen konkrét, emberi szükséglete is. „Nincs alku — én hadd legyek boldog!”: egyéni és osztály-szükséglet így nő szellemi és poétikus magasságba.

Miért lenne különös, hogy mindezek után József Attila nyíltan és közvetlenül megvallja költészetének osztályharcos fogantatását és meghirdeti pártos történelmi pátozát?

Rám tekint, pártfogóm e század:
rám gondol, szántván, a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.

S hol táborokba gyűlt bitangok
verseim rendjét üldözik,
fölındulnak testvéri tankok
szertedübögni rímeit.

Az osztályharc tényét elleplezni, tagadni: a polgári esztétikának az utolsó févszázadban mindig kedves motívuma volt. De amit az esztéták ügyesen leplezni akartak, azt olykor megcáfolták éppen maguk a polgári alkotók. KOSZTOLÁNYI még az osztályharc megkerülésének látszatával kacérkodik,

amikor az öncélúság himnuszait írja : „. . . hiszek a költészet öncélúságában, abban, hogy egy versnek, egy regénynek semmi más célja nincs, nem is lehet, mint hogy szép legyen.” A látszat mögött is megjelenik azonban az osztályharc kemény valósága : „Semmi okom sincs megtagadni hitemet ezekben a mostoha időkben. Az elefántesont-torony még mindig emberi és tisztább hely, mint egy pártiroda.” Nemcsak az erőszakosan szervezkedő, fasiszta színezetű burzsoá pártok elől akart kitérni s védelmet találni Kosztolányi. Félelem töltötte el a proletár erők, a szocializmus hajnalodó, felkelő napjával szemben is. Amit Kosztolányi tagadni, vagy legalábbis elburkolni kívánt, azt Weöresék már nyíltan megvallották. Az osztályharcban teljes tudatossággal választottak. Jellemző az 1936-ban írott *Két iker-sonett*, amelyben Weöres Sándor az elnyomóhoz, majd az elnyomotthoz fordulva fejt ki a maga költészetének társadalmi meghatározottságát. Az elnyomotthoz így beszél :

Gyűlölhetsz ; gazdagok körében élek
és igazán csak őket ismerem,
így hát övök minden szeretetem
s tőlük való a bennem-élő lélek.

De te győzöl, mert győzni te akarsz.
Géppé-vált ésszel, hézagos hitemmel
mihez kezdhetnék én a győzelemmel?

József Attila csak kifejezi — nem meghirdeti — ugyanazt az osztályharcot, amelyben Weöres — ha nem is kikiáltóként, nem is az elnyomók érdekeinek durva hirdetőjeként — az egyik részt, az egyik oldalt választotta. József Attiláé a másik rész : a proletariátus érdekeinek, emberségének teljes költői szolgálata. A vers záró akkordja így vezet vissza bennünket a kezdő motívumhoz : a költő megméri önmagát s az emberiséget a történelemben, a világban.

Én mondom : Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen.
Kísérje két szülője szemmel :
a szellem és a szerelem!

Amit megmért és megállapított, a helyzet elemzése pontos, s a történelem távlatában igaz és nagyszerű. Magasodjék felnőtté az ember — hirdeti a költő —, amikor az emberiség átlép történelme új periódusába! A szükségszerűség világából a szabadságéba! S a lírikus esztétikájának sem lehet más a lényege, mint a felnövő emberiséggel együtt magasodni!

BÓKA LÁSZLÓ válasza

Ne tessék megijedni, én nem fogok egy újabb referátumot tartani, csak két korrekciót tartok szükségesnek. Az egyik korrekció : Király István barátom felszólalásában említette, hogy az általam idézett Halász Gábor cikkhez Babits egy jegyzetet kapcsolt hozzá. Ezt a jegyzetet azonban Babits nem Halász Gábor általános értékelésével, összefoglaló értékeléseivel szembe szegte, hanem csupán a rangsor kérdésében. Ebben, azt hiszem, egyetértünk.

Ő maga a részéről az ellen tiltakozott, hogy nem Jékely ennek a csoportnak a legnagyobb költője, mint ahogy azt Halász Gábor gondolta, hanem Weöres Sándor. De egyébként ő a csoportosulást magát — éppen Halász Gáborral való vitájából is kivilágolt — helytelenítette változatlanul. „Az irodalom nem politika és nem tűri a politikai gondolkodást — írta Halász Gáborral való vitájában —, itt nincs szó rohamcsapatokról és történeti pillanatokról, itt csak jó és rossz írókról van szó.” Ez az egyik, amiben — azt hiszem — egyet-értünk.

A másik kérdés az, hogy előadásomban azt mondtam egy helyütt: Bármilyen sok rokonszenv fűzi ezekhez a költőkhöz Halász Gábort, méltán, hiszen olyan tehetségek vannak közöttük, mint Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Devecseri Gábor, az akkor még ide tartozónak látszó Radnóti Miklós, a jellemzés stb., amelyet ad róluk, riasztóbb, mint minden kritika.

Később egyesekkel beszélve rájöttem, hogy némelyek azt a benyomást nyerték ebből a megfogalmazásból, mintha ebben az időben általában Radnóti Miklósról is úgy látszott volna, hogy ebbe az írói csoportba teljességgel beletartozik. E mondat megfogalmazása lehetett csak pongyola, mert határozottan csak annyit akartam mondani, hogy Halász Gábor szemléletében voltak ezek együtt ilyen formában, a valóságban nem voltak, nem is lehettek, messziről, kívülről nem is látszottak összetartozóknak, azért nem, mert Radnóti Miklós költészetének bizonyos szocialista ihletése és szocialista indítása egy olyan jellegzetességet adott ennek a költészetnek legkorábbi korszakaiban is, amely ezt az azonosítást nem engedte meg egyébként kitűnő költőtársaival.

TOLNAI GÁBOR válasza

Az elhangzott vitának csak néhány kérdéséhez fogok hozzászólni. Ha minden passzust csak érintenék is, ami a vitán elhangzott, újabb külön előadást kellene tartanom. Válaszomban csak azokkal a kérdésekkel foglalkozom, amelyekkel nem értek egyet.

Kezdem azzal, amit Bóka elvtárs Halász Gábor Radnótira vonatkozó állítólagos kitételével kapcsolatban említett.

Amit Bóka elvtárs utóbb mondott, ugyanúgy nem elégít ki, mint korábbi szavai. Nem emlékszem pontosan Halász Gábor szóba került cikkére. De emlékszem Halásznak Radnótira tett személyes kijelentéseire. (Halász Gáborral éveken keresztül nap mint nap találkoztam, egy munkahelyen dolgoztunk a Széchényi Könyvtárban.) Halász Gábor valamennyire felismerte Radnóti jelentőségét, mégpedig az „Ének a négerről, aki a városba ment” önálló füzetben való megjelenése idején. Talán valamelyik cikkében is reagált rá?! Azt mondotta, nemegyszer beszélgetések során, hogy itt valami új jelentkezik, olyan hang, ami a magyar lírában nem volt még. A vers nagy lendülete, pátosza Halász finom füle számára is valami felfigyelésre érdemeset, újat jelentett.

Bóka elvtárs is bizonyára visszaemlékszik — mint én —, csak megfeledkezett róla, hogy Jékelyvel és Weöressel és azokkal az „újholdas” költőkkel, akikkel Halász másokkal együtt, szóba került cikkében foglalkozik, Radnótival nem volt még emberi kapcsolatban sem. Szemben álltak és az a szembenállás politikai szembenállás volt. Radnóti 1937-ben — nem kell megismételni délelőtti előadásomat — azzal a költői múlttal, ami mögötte állt, nem volt azonosítható Jékelyekkel. Halász Gábornak jobb füle és szeme

volt annál, hogy ilyen azonosítást tehetett volna. Különösen az „Ének a négerrel” jelentőségének felismerése után.

Egy másik kérdés: A tegnapi vitában Képes Géza elvtárs érdekes képet rajzolt József Attila világirodalmi elterjedtségéről. Az olasz fordításokkal kapcsolatban így fogalmazott: „úgy tudom”... A jegyzőkönyv számára az „úgy tudom”-ot precizíroznunk kell. Képes azt mondta, hogy 1952-ben jelent meg először egy József Attila füzet olaszul, Umberto Albini tolmácsolásában és később ez a füzet kibővítve, kötetté teljesedve jelent meg, ez év elején. A következő korrekciót kell itt tennünk:

Az első füzet egy bizonyos kiadónál jelent meg, a másik József Attila kötet, az idei, egy másik kiadónál. A két kiadónál való megjelenésnek az volt a sajnálatos következménye — kapitalista kiadói viszonyok között, ahogy lenni szokott —, hogy az idén megjelent kötetben az első füzetben már szerepelt egész sor József Attila vers nincs benne, mert az első kiadó nem járult hozzá a megjelenésükhöz. Például „A város peremén” és más politikailag is fontos vers a másodikban nincs benne, noha az első füzetben napvilágot látott. Ez a József Attila kiadás különben 3000 példányban pár hónap alatt elfogyott. A napokban kaptam levelet a fordítótól, aki közli, hogy új bővített kiadást készít elő és sikerült megállapodnia az első füzet kiadójával, hogy az ott közreadott versek nagy része is belekerülhessen az új kiadásba.

Még egy kiegészítés a *József Attila Olaszországban* kérdéshez: József Attila versek olvashatók még az 1949-ben ORFEO (Il tesoro della lirica universale interpretato in versi italiani a cura di Vincenzo Errante e Emilio Mariano — Sansoni, Firenze) címen megjelent világirodalmi antológiában, más műfordítók tolmácsolásában.

Rába György elvtárs felszólalására csak röviden utalok. Rába György érdekes elemzést adott Szabó Lőrinc lírájáról. Az elemzés lényege az, hogy ő is az izmusokon ment keresztül, mégis nagy költő volt. Elemzése egy alapvető hibát tartalmaz. A hiba — ami éppen a lényegtől fordítja el a figyelmet — az, hogy nem nézi Szabó Lőrinc pályáját történetileg. Ha mi Szabó Lőrincről úgy beszélünk, hogy *nagy költő, kiemelkedő költő*, időn és téren kívül, rendkívül furcsa helyzetbe kerülhetünk. Mert, aki ma hallott először a magyar irodalomról, nem tudja, József Attila és Szabó Lőrinc közül melyik az igazán nagy költő.

Véleményem szerint Szabó Lőrinc egy lefelé mutató út végén áll; Babits Mihály lefelé mutató folytatása, nemcsak József Attilának, hanem még Illyésnek is mögötte van a történelmi fejlődésben.

Király elvtárs felszólalásának rendkívül örültem. Örültem, mert sokszor járt már bennem az az érzés, hogy a népi írókkal kapcsolatos vita egy időre szükségszerűen eltereli a figyelmet irodalmi életünk más kérdéseiről. A népi írók problémája mellett egyik ilyen alapvető kérdés a modernizmus. Igaza van Király elvtársnak, hogy nem tisztázta és nem oldotta meg a modernség problematikáját a közelmúltbeli vita, beszélni kell erről tovább.

Király elvtárs felszólalásának nagy részével egyetértek. Csak egy probléma kapcsán vitázom vele: Helyes a kiindulási pontja, igaza van akkor is, amikor azt mondja, hogy a modernség újra jelentkezésében visszaüt az elsúlygyedtt polgári múlt. De nincs igaza akkor, amidőn nem ismeri el a felszabadulás előtti különböző modernista jelenség történelmi szükségszerűségét. Mi úgy gondoljuk, egyetértve Révai Józsefnek a Kortársban megjelent József Attila tanulmányával, hogy felszabadulás előtt szükségszerű volt a modernség,

szükségszerű volt az adott történelmi helyzetben, szükségszerű volt nálunk is és szükségszerű volt sok helyen nyugaton. Ez nem jelenti azt, hogy ami 1920-as években szükségszerű volt, az szükségszerű ma is.

Más felmerült probléma, amivel nem értek egyet, a vitában nem volt.

Hadd mondjam meg még csupán azt, hogy ez a vita nagy lépés volt előre eddigi vitáinkkal szemben. Az sem jelentéktelen motívum, hogy míg a múltban írók nemigen vettek részt az irodalomtörténészek vitáin, most komoly számmal voltak jelen. Legfeljebb egyet lehet sajnálni, de talán a következő alkalommal erre is sor kerül, hogy az írók aktív felszólalókként is részt fognak venni vitáinkon. Hiszen amiről itt szó van, az nem az irodalomtörténészek dolga csak, hanem az élő magyar irodalomé is.

SÓTÉR ISTVÁN elnöki zárószava

Tisztelt Hallgatóság! E sokrétű, szerteágazó, gazdag vita után zárszót adni, amely magában foglalná az itt elhangzott fejtegetések, előadások valamennyi tanulságát, amelyik kitérne mindegyikre, érintené lényegében az itt elhangzott gondolatokat — ilyen zárszót adni nem tudnék. Erre rögtönzötten, azt hiszem, senki sem vállalkozhatik. Az utolsó felszólalásnak tehát — hogy így nevezzem inkább a magam szavait — egy feladata lehet: néhány elvi kérdésre kitérni.

A kétnapos ülészak egyik legfontosabb gondolata Révai József előadásának végkövetkeztetésében fogalmazódott meg: az az igény, mely József Attila, illetve Petőfi költészetének klasszicitását hangoztatja és sürgeti a klasszicizmus ismérveinek, elméletének kidolgozását. Bizonyára sokak számára hat meghökkentően, hogy József Attila klasszicizmusáról beszélünk, hiszen sokak szemében a klasszicizmus a német és francia XVII—XVIII. századi példát jelenti. Mégis ez az igény, hogy József Attilát klasszikusnak tekintsük ugyanolyan értelemben, mint Petőfit, teljes joggal merül fel, és én szeretnék itt néhány gondolatot fűzni Révai József végkövetkeztetéséhez, természetesen azzal, hogy a későbbiekben kell majd irodalomelméletünknek a mi sajátos magyar és forradalmi klasszicizmusunk elméletét kidolgoznia.

Az, hogy József Attila klasszikusa lehet a magyar költészetnek, elméletileg talán a klasszicizmusnak azzal a sajátosságával támasztható alá, hogy klasszikus műalkotás, klasszikus korszak többnyire, nem véletlenül, egy új történelmi, társadalmi korszak kibontakozásakor jelentkezik, mint pl. az angol renaissance derekán Shakespeare műve, a német polgárosodás elején a goethei klasszicizmus, a francia polgárosodás útjának kezdetén a XVII. századi francia klasszikus dráma stb.

Mindez talán abból magyarázható, hogy a klasszicizmusnak éppen az az egyik legfőbb ismérve, hogy formailag és eszmeileg tökéletes kifejezése jön létre valamilyen új helyzetnek — egy új történelmi, társadalmi helyzetnek, egy nagy író által felismert új korszaknak — és pedig nem csupán a korszak történelmi, társadalmi valóságának, de érzelmi, értelmi, indulati stb. velejáróinak is. Lehet, hogy ez a tökéletes, ez a végső módon kerekded, a művészi tökély fokán kifejezett összhang — az újonnan támadt valóságnak ez a harmonikus megragadása — éppen azért lehetséges egy új korszak elején, mivel egy nagy költő a jelentkező új jelenségek iránt a leginkább fogékony, s az

útnak megérzésében, megsejtésében a leginkább úttörő — helyesebben: *forradalmi*. Elképzelhető, hogy a József Attila kifejezte új életérzés, új szemlélet, új irányzat, amelyik a szocializmus világára lesz jellemző, talán éppen azért nyer olyan tökéletes és végleges megfogalmazást az ő költészetében, mert ő az, aki *elsőnek* érzékeli nálunk a lírában ezt az új világot, új humanizmust, új emberiséget, amelynek teljes kifejlődését ő maga még csak meg sem élhette. Mégis ennek az új világnak történelmi jelenléte éppen elég inspirációt adhatott József Attilának ahhoz, hogy az első felismerés, az első rádöbbenés élességével az új érzéstípus, az új szemlélet, az új világnézet tökéletes, végleges, lezárt kifejezését adhassa. Azt hiszem, hogy hasonlóan teljes és zárt, hasonlóan újat felfedező klasszicizmus a mi költészetünkben: Petőfié, aki szintén egy új történelmi korszak hajnalán tudatosítja magában és kortársai-ban mindazt a szemléletet, érzést stb., ami bizonyára *másféle* már, mint az előtte járó nemzedékek élményei, valóságtapasztalatai.

Adynál talán kevésbé lehetne klasszicizmusról olyan értelemben beszélni, mint akár Petőfinél, akár József Attilánál, hiszen e két nagy költőnk egy forradalom által megteremtett, valóban új társadalmi és történelmi korszak küszöbén áll: hozzájuk képest Adynak inkább közbenső szerep jut.

Hogy József Attilánál az új mondanivaló, az új szemlélet kifejezése, adekvát és tökéletes, új formákba való öntése mennyire egyetemes, mennyire általános költői teljesítmény, erre ne csak forradalmi verseit vegyük példának, hanem szerelmi költészetét is — pl. az olyan új típusú érzelmet kifejező darabját is, mint amilyen az *Óda*.

Egy másik probléma, mely többször felmerült és mely körül igen színvonalas és fontos vita alakult ki: az ún. „izmusok” kérdése. Ezt a problémát Király István és Szabó György fejtette ki — maga Révai József is érintette, s Turóczy-Trostler akadémikus felszólalása is ebben a kérdésben hangzott el. Néhány tanulságot szeretnék levonni az itt elhangzott fejtegetésekből: mindenekelőtt a terminusok között kellene kissé óvatosabban válogatni; „modernizmus”, „avantgardizmus”, „izmusok”: mindezek a megjelölések néha félrevezethetnek, megtéveszthetnek bennünket. Nyilvánvaló, hogy az a folyamat, amelynek részeseként láthatjuk József Attilát első korszakában, illetve a magyar költészetben Kassákon, Füst Milánon és egyéb költőkön kívül még annyi külföldi költőt — Majakovszkijtól Aragonig, vagy Marinettiig — nyilvánvaló, hogy ez a folyamat egy új költői kifejezés, nyelv keresésének igényéből származik. Azt sem merném mondani, hogy az új költői formák megteremtésének iránya, szándéka (nevezzük avantgardizmusnak, modernizmusnak, vagy akár formabontásnak is) specifikusan huszadik századi jelenség. A XIX. századnak is meg volt a maga „formabontása”, ha a XVIII. századi klasszicizmussal szemben fellépő romantikára gondolunk, új műfajaival, a dráma megbontott formáival, a ballada, a népköltészet stb. új típusú jelentkezéseivel, tehát egész ars poéticajának és költői műfajtarának problematikus kibővítésével.

Hasonló, de lényegesen következetesebb, szélesebb fokú folyamat indul meg a XX. század 10-es, 20-as, 30-as évtizedeiben: az expresszionizmustól kezdve a szürrealizmuson át számos iskola törekszik a régi formák helyett új formák, új költői kifejezés-művészet megteremtésére.

Alapjában véve kétarcú és rendkívül ellentmondásos mozgalmak ezek. Megvan bennük a szembefordulás egy korszerűtlenné, szokványossá, sematikusá vált formakincessel — a szembefordulás valami elaggottal és meg-

esontosodottal. Másrészt viszont fennáll legtöbbjüknel, az igazi cél szem elől tévesztése, tehát egy bizonyos öncélúságnak, vagy az önmagába fordulásnak veszélye is. Ezek a kétarcú irodalmi áramlatok, amelyek a XX. század egész irodalmán végigvonulnak, sok múlandót hoznak létre, de létrehoznak maradandó műveket, új költői formákat is. Majakovszkij, a francia kommunista líra — és József Attila műve jelzik ennek az áramlatnak maradandó eredményeit.

József Attila költészete arra szolgálhat tanulságul, hogy az „izmusok” közreműködése egy új költői formanyelv kialakításában hogyan, miféle módon vezethetett eredményhez. De éppen József Attila példáján mérhetjük le az ilyenfajta keresés öncélúvá, problematikussá válásának veszélyeit is. Aránylag igen kevesen tudták elkerülni e veszélyeket, az „izmusok” követői közül. Kétségtelen, hogy József Attila, amikor a különféle expresszionista, szürrealista, vagy egyéb áramlatok inspirációját beengedi a maga költészetébe, nem valami úgynevezett formalista vagy dekadens törekvés jegyében teszi ezt. József Attilánál mindezek a költői irányok egy új költői kifejezőmód kialakítása, megteremtése céljából fontosak. Minden olyan vizsgálat, mely ennek a célnak figyelmen kívül hagyásával boncolja József Attila „izmusait”, eleve mellékútra tér.

József Attila költészetében nem annyira ezen iskolák jelenlétének kimutatása tanulságos, hanem annak érzékeltetése, hogy hová jutott el ezekből, mit tartott meg belőlük s miféle újszerű költői kifejezőmódot teremtett bizonyos elemeik megtartásával.

Ez a küzdelem, ez a harc az új költői formáért, az új mondanivaló — a *klasszikus* értelemben lényeges új mondanivaló — adekvát kifejezési formájáért: József Attila egyik legnagyobb teljesítménye és egész életművének egyik legragyogóbban megoldott problémája.

Nekünk József Attila költészetét ennek a teljesítménynek aspektusában kell szemlélnünk és nem azon kell vitatkoznunk — mert ha ezt tesszük, álproblémán vitatkoznunk —, hogy voltak-e költészetében „izmusok” vagy sem, és ha voltak: baj-e ez vagy sem? Igen is voltak, de ő szuverén módon használta fel a különféle iskolák kifejezési technikáit, azért, hogy belőlük megteremtse a maga sajátos, *klasszikus* kifejezési művészetét, amely nem a Petőfi, nem az Ady költészetének módján *klasszikus*, hanem egészen újfajta módon — s amelynek létrehozásához szükség volt útkeresésre, kísérletre is.

József Attila példájából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a keresés, a formabontás, a különféle „izmusok” fürdője lehet inspiráló, edző — és lehet a legnagyobb mértékben káros is. Indokolt és eredményes volt a formabontás útja, amikor egy új kifejezési művészet született belőle — egy új és forradalmi eszme kifejezésének művészeté. Aragon és Éluard szürrealista költő létükre sem váltak dekadensekké, hanem kinőttek, épp a forradalmi eszmeiség hatására, kísérletező korszakukból, és annak eredményeit be tudták olvasztani új, szocialista költészetükbe. Ugyanezt mondhatjuk el, még világosabb példaként Majakovszkij költészetéről is.

Szabolcsi Miklós előadásának végtanulsága — szerintem — a problémát helyesen fogalmazza meg. Ő azt tanácsolja, hogy próbáljunk a megtalált új eredményből kiindulni — tehát a valóban vívmánynak tekinthető formából és ne menjünk vissza egy olyan út elejére, amelyen mások már eredményesen haladtak végig. Szabolcsinak ez a végkövetkeztetése helyes és gyümölcsöző

a mai költészet számára is. Valószínű, hogy egy mai regényíró, ha a maga műfajának legfejlettebb technikájával akarja mondanivalóját kifejezni, nem Balzachoz, s a múlt század regényírási technikájához fog visszanyúlni, hanem ennek a technikának továbbfejlődött, megtetézett új változatait fogja keresni, s azok segítségével építi föl művét. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy ez a XX. századi regényíró emiatt már nagyobb regényíró lesz Balzacnál.

Miféle tanulságot vonhatnak le a mai költők a költői formanyelv keresésének József Attila kifejezte példájából? Elsősorban is azt a tanulságot, hogy József Attila életművével olyan klasszikus hagyomány jött létre, amelynek megkerülésével lehetetlen a mi szocialista igényű líránkban egészséges irodalmi folyamatosságot létrehozni. Ezért volt igazuk azoknak a költőknek, akik a József Attila-hagyományhoz valamiféle igénnyel ragaszkodni próbáltak. És ezért volt hiba József Attila örökségének bizonyos mértékben problematikus hagyományként való bemutatása, illetve bizonyos mértékű háttérbe szorítása.

Nem Petőfi költői nagyságát akarom vitatni — de úgy érzem, a szocializmust építő társadalomban alkotó költő számára József Attila több segítséget, több útmutatást és főleg több költői vívmányt nyújt, mint Petőfi, akinek költészete megszabta egy fél évszázad magyar lírájának kifejlődését. Ady felléptéig, akinek lírai hagyományát nemegyszer újra lehet teremteni a mi viszonyaink között is — de a mi új költészetünk, szocializmust építő társadalomban létre jövő, szocialista igényű líránk számára, mégis csak József Attila nagy, megoldott költői problémái jelentik a frissebb segítséget. Az a költői csoport, amellyel Diószegi András kitűnő felszólalása foglalkozott, amelyik a József Attila örökséghez folyamodott, helyesen járt el, s legfeljebb annyit lehetne szemére vetni, hogy még következetesebben kellett volna ezt az örökséget kihasználnia, kamatoztatnia. Az új magyar líra számára a József Attila-örökség (mint klasszikus örökség, mint a megoldott költői feladatok gazdag gyűjteménye) lehet csak az egyetlen helyes, serkentő és megnyugtató kiindulási alap egy új, szocialista költői korszak távlatában.

Nem kétséges, hogy mint lezárult és teljes életmű, Radnóti lírája a József Attilaé szomszédságában az új magyar költészet legjelentősebb lírai teljesítményei közé tartozik. Radnóti a maga viszonylag rövid pályáján eljutott a kifejezési tökélynek és a költői teljességnek olyan fokára, amely életművét akárhány nagy kortársának életműve fölé emeli. Radnóti Miklós, éppen életének utolsó korszakában olyan tragikus és nagy költői élmény birtokosává vált, hogy lírájának utolsó fejezete őt feltétlenül a legnagyobb magyar költői művek polcára emeli. Ha azt a kérdést vizsgáljuk, hogy ennek a tragikus életműnek ez a végső beteljesülése miként hozhatott ilyen nagy költői eredményt: ugyancsak a költői kifejezési művészet keresésének korábbi tanulságaira bukkanunk. Radnóti ugyancsak különféle szürrealista irányok között tapogatózva keresi új hangját, de egy bizonyos szakaszon túl (és pedig a második világháborúhoz közeli évek valamelyikében) ez a kísérletezés abba marad, mivel kialakult Radnóti meglehetősen impresszionistának tekinthető, s rendkívüli zeneiségében, árnyaltságában, gyengédségében és bensőségében oly felejthetetlen költői hangja. Ez a nosztalgias, igen erőteljesen lírai és színezett hang — amelyik mögül még a nagy és akár a költőn is túlnövő élmény hiányzik —, ez a hang társul majd az utolsó borzalmas esztendőben azzal a megrázó és az egész emberi lét tragikumát, értelmét magában foglaló élménnyel, mely őt valóban nagy költővé avatja.

De az ő költészetének is elő kellett készülnie a nagy élmény befogadására, s ez az előkészület szintén csak tapogatódzások, formai keresések útján, majd pedig az új kifejezési művészet megtalálásának állapotában vált teljessé.

József Attila költészetének van egy érdekes fejezete, ameyet — úgy érzem — a viták nem világítottak meg eléggé. József Attila ugyanis költészetének végső, klasszikusnak nevezhető szakaszában eljutott bizonyos ősköltészeti inspirációkhoz is: a különféle formabontó kísérletek után épp az ősköltészeti minták vezették el a költészet klasszikus fokára — az ősköltészet ihletése nyomán vált lírája népiesé, illetve klasszikussá. A Kalevala iránti rokonszenve, vagy — ahogyan Bóka László kifejtette — a vogul népköltéssel való foglalkozása bizonyára nem dilettantizmus és nem véletlen jelenség, hanem mély belső költői keresésből fakad, amiként a *Toldi szerelme* iránti érdeklődése is.

Befejezésül szeretnék utalni arra a biztató jelenségre, hogy a József Attila-örökség ideiglenes elhanyagolása után költészetünk vissza kezd térni ehhez a nagy klasszikus hagyományunkhoz. Nem egy biztató jelét látjuk annak, hogy költőink meg fogják találni azt az utat, amelyet József Attila kissé már előkészített számukra. Ha a felszabadulás utáni, illetve a fordulat éve utáni költészet különféle bajaira, gondjaira, nehézségeire és költői kudarcaira gondolunk, akkor ezek egy részét azzal is megmagyarázhatjuk talán, hogy túl kánonszerűen próbálták éppen a Petőfi-típusú költészetet követni és túlságosan megfélekedtek a József Attila-féleről. E kor lírájának sok sematikus jelensége éppen abból magyarázható, hogy a József Attila-féle tanulságokat nem vették figyelembe. Ha az újabb költőnemzedékben körütekintek, nem egy jelét látom annak, hogy a József Attila-örökség az eddigi átmeneti elhanyagoltatás után lassan fel fog szívódni költőink gyakorlatába, mégpedig nem epigonizmus formájában, s nem a szorosán vett utánzás, követés módján, hanem a József Attila teremtette költői vívmányokból levont tanulságoknak a költészetben való alkalmazása által. És ha ez a kétnapos vita ezt a tendenciát bármiféle módon megerősítette volna, ha az itt elhangzott előadások ehhez a fejlődéshez bármiféle indítékot adtak akár fiatal, akár idősebb költőink számára — ha a József Attila megvalósította és megoldotta költői feladatok őket is a maguk feladatainak hasonló szellemű megoldására mozgósítják, inspirálják: akkor ez a kétnapos ülészak nem volt hiábavaló.